

Τα Μαρτυρικά Χωριά της Ηπείρου

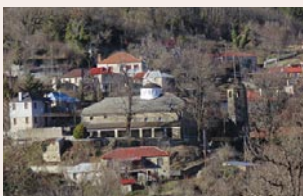
Ασπράγγελοι

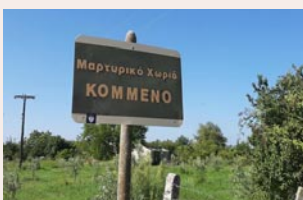
Λεπτοκαρυά
Γρεβενίτι

Ηλιοχώρι
Ελατοχώρι
Μεσοβούνι
Δόλιανη

Ελάτη Ζαγορίου
Φλαμπουράρι
Μακρίνο
Καβαλλάρι
Μανασσής
Καλουτάς
Τρίστενο
Βοβούσα
Παραμυθιά
Κρυοπηγή Πρέβεζας
Κορμένο

Μουσικιτίτσα
Καταρράκτης Άρτας
Αηδονοχώρι Κόνιτσας

Λιγκιάδες Ιωαννίνων
Κεράσσοβο Πωγωνίου

σελ. 4-16

«ΠΙΤΑ ΤΟΥ ΗΠΕΙΡΩΤΗ 2024»

Στάδιο Ειρήνης και Φιλίας, 25 Φεβρουαρίου 2024, 11 π.μ.

Καλώς να ανταμωθούμε στο Στάδιο Ειρήνης και Φιλίας, στο γνωστό και καθιερωμένο πλέον χώρο, όπου κάθε χρόνο «Κόβουμε την Πίτα μας».

Στο χώρο αυτό της συναπάντησης, σε μια τέλεια πανδαισία αισθητικής απόλαυσης και συναισθηματικής έξαρσης.

Η Πίτα του Ηπειρώτη 2024, που φέτος είναι αφιερωμένη στα Μαρτυρικά Χωριά της Ηπείρου. Μια δυνατή κραυγή θύμησης και ευγνωμοσύνης προς όλα τα θύματα του ναζισμού: Δεν σας ξεχάσαμε!

Η Ήπειρος κατέστη παράδειγμα ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ. Τα βουνά της Ηπείρου είναι ποτισμένα από το αίμα των ηρώων που «έπεσαν» εκεί υπέρ της πατρίδας.

Μια φωνή, ένα δίδαγμα στη νέα γενιά πως ο φασισμός είναι απάνθρωπος και όχι μόνο ευτελίζει, αλλά και αφαιρεί τη ζωή του ανθρώπου.

Καλώς να ορίσετε ...

Καλώς να ανταμωθούμε σ' αυτή τη μουσικοχορευτική πανδαισία με τα ηπειρώτικα ακούσματα, τη συναδέλφωσή μας με τους γείτονες-φίλους Θεσσαλούς, κοντά στον αγώνα τους να ορθοποδήσουν από τη μεγάλη συμφορά που υπέστησαν από τη θεομηνία, όπου ζωές χάθηκαν, περιουσίες και χωριά καταβυθίστηκαν στη λάσπη και τη συμφορά.

Και, τέλος, καλώς να ανταμωθούμε στο μεγάλο μουσικό μας περιδιάβασμα. Θεσσαλοί, Ηπειρώτες, Κρήτες, όλοι μαζί, με τραγούδι και χορό, αδερφωμένοι, συνοδοιπόροι και συνδημιουργοί πολιτισμού.

Η Πίτα του Ηπειρώτη

Αφιερωμένη στα Μαρτυρικά Χωριά της Ηπείρου

ΚΥΡΙΑΚΗ 25 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 11 π.μ.

Κομπανίες:

Θοδωρή Γεωργόπουλου
«ΛΑΛΗΤΑΔΕΣ»
Τάσου Μαγκλάρα
Αντώνη Κακούρη
Βασίλη Γεραγόρη

Γιάννης Καψάλης
Νίκος Ζωιδάκης
Μάκης Τσίκος
Ιωάννα Χαριδάμπους

Τραγουδούν:

Ελένη Βίτσα
Μιχάλης Ζάμπας
Νίκος Κολαμίτσας
Φάνης Κασιώτης

Γιάννης Καψάλης
Βαγγέλης Κώτσου
Σάββας Σιάτρας
Αλέξανδρος Μαγκλάρας

Αντρέας Μετασβίτης
Κώστας Τζίμας
Ματίνα Τζήκα
Δημήτρης Τσίπρας

ΧΟΡΩΔΙΑ Π.Σ.Ε. Βαγγέλης Κώτσου
Εργαστήρι Πολυφωνίας Π.Σ.Ε.
Αλέξανδρος Λαμπρίδης

ΠΑΝΗΠΕΙΩΤΙΚΗ
ΣΥΝΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ
ΕΛΛΑΔΟΣ

ΚΑΡΔΙΑΘΕΝΟΥΣ 15 ΘΕΣΣΟΝ 52 - ΤΗΛ. 210 3243822
www.panepirotiki.com - e-mail: info@panepirotiki.com

Η κορυφαία οργάνωση των Αποδήμων Ηπειρωτών

είσοδος ελεύθερη

ΣΤΑΔΙΟ
ΕΙΡΗΝΗΣ
ΚΑΙ
ΦΙΛΙΑΣ

«Πίτα του Ηπειρώτη 2024»

Αφιερωμένη στα Μαρτυρικά Χωριά της Ηπείρου
Στάδιο Ειρήνης και Φιλίας
25 Φεβρουαρίου 2024, ώρα 11.00' το πρωί

Καλώς να ορίσετε

Η «Πίτα του Ηπειρώτη 2024», αγκαλιάζει την Ήπειρο. Με το αφιέρωμα στα μαρτυρικά χωριά, 80 χρόνια μετά, τους μουσικούς της παράδοσης, καλλιτέχνες που ερμηνεύουν όλη την ιστορία μας στο παραδοσιακό τραγούδι, με τους χορευτές από την Ηπειρωτική αποδημία αλλά και την Ήπειρο, που θα κατακλύσουν για μία ακόμη φορά το Στάδιο Ειρήνης και Φιλίας. Και επειδή η Πανηπειρωτική Συνομοσπονδία Ελλάδας (Π.Σ.Ε.) στηρίζει την ελληνική παράδοση γενικότερα θα έχουμε κοντά μας φέτος τους Θεσσαλούς με τα δικά τους ακούσματα και χορούς. Στις σελίδες της εφημερίδας μας "Πανηπειρωτική" έχουμε σ' αυτό το φύλλο, ένα μεγάλο αφιέρωμα στα μαρτυρικά χωριά, το πλούσιο πρόγραμμα της εκδήλωσης, τις συμμετοχές από όλη την Ελλάδα, μαζί με βορειοηπειρωτικά χορευτικά και τόσα άλλα που οι Ηπειρώτες/-τισσες και οι φίλοι/-ες της Ηπείρου θα δουν, ακούσουν και θα συμμετέχουν μαζί μας στη μεγάλη εκδήλωση «Πίτα του Ηπειρώτη 2024».

«ΠΙΤΑ ΤΟΥ ΗΠΕΙΡΩΤΗ 2024»

Κλήρωση χρυσής λίρας

Με 1 ευρώ κουπόνι, της Πανηπειρωτικής Συνομοσπονδίας Ελλάδας (Π.Σ.Ε.), που θα μπορείτε να βρείτε σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο στην είσοδο του Σταδίου Ειρήνης & Φιλίας, θα μπορείτε να συμμετέχετε στην κλήρωση της χρυσής λίρας που θα γίνει κατά τη διάρκεια της εκδήλωσης. Με τα χρήματα η Πανηπειρωτική Συνομοσπονδία Ελλάδας, θα στηρίξει εκδηλώσεις πολιτισμού για την Ηπειρωτική Αποδημία.

Οι προτάσεις και οι βραβεύσεις

Το Δ.Σ. της Π.Σ.Ε. στη συνεδρίασή του 7 Δεκεμβρίου 2023 αποφάσισε και θα βραβεύσει τα εξής πρόσωπα:

Αδελφότητα Αετόπετρας, Γιώργος Τσουκαλής, Δημήτρης Χαντζαρόπουλος και Παναγιώτης Σοκόλης

Αδελφότητα Αετόπετρας

Η Πανηπειρωτική Συνομοσπονδία Ελλάδας βραβεύει την Αδελφότητα της Αετόπετρας που από το 1901 δραστηριοποιείται ενεργά στην αποδημία.

Συγκεκριμένα:

- διοργανώνει με εξαιρετική επιτυχία αδιάλειπτα τουλάχιστον για τα τελευταία 7 χρόνια Αιμοδοσία
- εκδίδει και διανέμει δωρεάν και ανελλιπώς από το 1983 μέχρι και σήμερα, δίμηνη εφημερίδα (700 φύλλα)

- διαθέτει δική της χορευτική ομάδα στην Αθήνα εδώ και 50 ολόκληρα χρόνια με εβδομαδιαία χοροδιδασκαλία τα τελευταία 22 χρόνια.

- χορηγεί επίδομα αλληλεγγύης στα μέλη της που χρήζουν οικονομικής στήριξης.

- Στήριξε ενεργά κατά την περίοδο του β' παγκοσμίου πολέμου την τοπική κοινωνία, προέβη στην ανακατασκευή του καμένου Σχολείου στο χωριό ενώ πλήρωνε τους δασκάλους για τα μαθήματα, και διοργάνωνε συσσίτια.

- Διοργάνωσε τη δύσκολη διέτι της Πανδημίας μηνιαία διαδικτυακά Λαογραφικά Σεμινάρια για όλους.
- Κατόρθωσε με πόρους των μελών την ανέγερση

ακίνητης ιδιοκτησίας στον Πειραιά (φούρνο στο ισόγειο και 2 ορόφους) με αποτέλεσμα να καταστεί οικονομικά ανεξάρτητη.

- Προβαίνει στην ψηφιοποίηση των ιστορικών αρχείων της και στη δημιουργία πλατφόρμας επικοινωνίας (εφαρμογής).

- Κατόρθωσε να είναι ενεργή σε όλη την 123άχρονη πορεία της από το 1901.

Όλα τα ανωτέρω συνιστούν μια άξια Συλλογική δράση της Αποδημίας μας και παράδειγμα προς όλους, και γι' αυτό η Αδελφότητα Αετόπετρας Δωδώνης Ηπείρου είναι άξια τιμητικής διάκρισης από την Πανηπειρωτική.

Δημήτρης Χαντζαρόπουλος

Δεδομένου ότι η «ΠΙΤΑ ΤΟΥ ΗΠΕΙΡΩΤΗ 2024» είναι αφιερωμένη στα μαρτυρικά χωριά της Ηπείρου, θεωρούμε αναγκαίο οι βραβεύσεις να έχουν στόχευση την ανάδειξη εκείνων που συνέβαλαν και συμβάλουν στην προβολή της αναγκαιότητας να μην σβηστεί από τη συλλογική μνήμη η ναζιστική θηριωδία, να μην περάσει η προσπάθεια ξαναγραφίσματος της ιστορίας που έχει στόχο την δικαιολόγηση της σφαγής των αμάχων και να την περάσει ως «παράλληλες απώλειες». Για τον λαό μας η ηρωική καθολική αντίσταση του ενάντια στην τριπλή κατοχή ήταν υποχρέωση πατριωτική και αντίξια των πιο υψηλών στιγμών της ιστορίας μας.

Για τον λόγο αυτόν και προτείνουμε την βράβευση του **Δημήτρη Χαντζαρόπουλου**.

Ο **Δημήτρης Χαντζαρόπουλος**, γεννήθηκε στο Μεσσοβούνι Ζαγορίου στις 10/06/1939 και μεγάλωσε στην Πάτρα.

Δραστηριοποιήθηκε ενεργά στο αποδημικό κίνημα της Ηπείρου, στη διάσωση, διατήρηση και διάδοση της Ηπειρώτικης παραδοσιακής δημοτικής μουσικής.

Διετέλεσε:

- Πρόεδρος του "Πολιτιστικού Συλλόγου Βίτσας, για αρκετά χρόνια, και συνεχίζει να υποστηρίζει τα παραδοσιακά δρώμενα του Συλλόγου και κυρίως το παραδοσιακό πανηγύρι της Βίτσας, το οποίο έχει ενταχθεί στους καταλόγους άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς της Unesco και με δική του προσφορά στην προετοιμασία του σχετικού φακέλου.

- Μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της Ένωσης Ζαγορισιών Αθηνών, για περισσότερα από 30 χρόνια.

Υπεύθυνος πολιτισμού-τουρισμού και αθλητισμού του Δήμου Ζαγορίου, από ιδρύσεως του Δήμου και υπεύθυνος εθελοντικού σώματος Ελλήνων πυροσβεστών-ανικνευτών του ίδιου Δήμου, αλλά και του τοπικού διαμερισματος Βίτσας.

- Μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της Πανηπειρωτικής Συνομοσπονδίας Ελλάδος, της πολιτιστικής επιτροπής και άοκνος εργάτης στις εκδηλώσεις κοπής πίτας του φορέα, διαχρονικά

μέλος της χορωδίας και του πολυφωνικού εργαστηρίου, αλλά και στυλοβάτη και κορηγός των δράσεων του φορέα για περισσότερα από 43 χρόνια.

- Εκλεγμένος αντιπρόσωπος στον "Πολιτιστικό Σύνδεσμο Ζαγορισιών", με έδρα τα Γιάννενα, για αρκετά χρόνια.

- Αναγνωρισμένη και σημαντική η συμμετοχή και η προσφορά του Δημήτρη Χαντζαρόπουλου στο κίνημα "των Μαρτυρικών πόλεων και χωριών της Ελλάδος", ως εκπρόσωπος των μαρτυρικών χωριών του Ζαγορίου Ιωαννίνων και όχι μόνον.

Ειδικότερα:

- Διετέλεσε και συνεχίζει να εκλέγεται Ειδικός Γραμματέας του "Εθνικού Συμβουλίου Διεκδίκησης των οφειλών της Γερμανίας προς την Ελλάδα", με συνεργάτες τους Μανώλη Γλέζο, το Στέφανο Ληναίο και άλλους αξιόλογους αγωνιστές και πατριώτες.

- Είναι εκλεγμένο μέλος του "Δικτύου Μαρτυρικών πόλεων και χωριών", με συνεργάτες τον νυν Πρόεδρο Αθανάσιο Παπαδόπουλο, Δήμαρχο Καλαβρύτων, τον τέως Δήμαρχο Λαζουρά Γιώργο, τους δημάρχους Διστόμου Γεωργακά και Σταθά και άλλους.

Ο **Δημήτρης Χαντζαρόπουλος**, αναγνωρίζεται ως εκ των πρωτεργατών των διεκδικήσεων των Γερμανικών επανορθώσεων και της δημιουργίας του "Δικτύου Μαρτυρικών Πόλεων και Χωριών", σε πανελλαδικό επίπεδο, και με αυτή την έννοια η βράβευσή του, από την Πανηπειρωτική Συνομοσπονδία Ελλάδος, είναι η ελάχιστη τιμή που

Γιώργος Τσούκαλης

Ο **Γεώργιος Τσούκαλης** θα βραβευτεί από την Πανηπειρωτική Συνομοσπονδία Ελλάδας για την μακροχρόνια εθελοντική προσφορά του:

- 1) στην εξιχνίαση υποθέσεων αρχαιοκαπηλίας,
- 2) στην επιστροφή ελληνικών αρχαιοτήτων από το εξωτερικό με δικές του παρεμβάσεις και έξοδα,
- γ) την ίδρυση του Συλλόγου για την Καταπολέμηση της Αρχαιοκαπηλίας "Αθηνά", που λειτουργεί εθελοντικά στη στήριξη εξιχνιάσεων αρχαιοκαπηλίας & προστασίας της αρχαίας ελληνικής κληρονομιάς.

Η βοήθειά του στην ελληνική πολιτεία είναι σημαντική. Ενδεικτικά αναφέρεται η βοήθειά του στην εξιχνίαση δύο υποθέσεων αρχαιοκαπηλίας, σ' αυτή με τα κοσμήματα της προϊστορικής περιόδου το 1995 και της κλοπής των αρχαίων ευρημάτων του Μουσείου της Κορίνθου το 1999. Σε συνεργασία του με τις αστυνομικές αρχές, εξαρθρώθηκε επίσης σπείρα αρχαιοκαπήλων που θα διέθεταν προς πώληση ένα πίνακα

του Φλαμανδού ζωγράφου Rubens, ο οποίος είχε κλαπεί από το Μουσείο των Βρυξελλών το 2001. Στο έργο του έχουν αναφερθεί μεγάλα κανάλια του εξωτερικού, όπως το BBC, και μεγάλα μέσα ενημέρωσης και εφημερίδες, όπως η WSJ. Έχει δημοσιεύσει πολλά άρθρα σε ελληνικά και ξένα έντυπα σε σχέση με τη δουλειά του. Βραβευμένος από φορείς σε Ελλάδα και εξωτερικό, για την διαρκή προσφορά του στον αγώνα κατά της αρχαιοκαπηλίας.

Παναγιώτης Σοκόλης

Ο **Παναγιώτης Σοκόλης** είχε ενεργό ρόλο στην Ηπειρωτική αποδημία, εκλεγμένο μέλος του Δ.Σ. της Π.Σ.Ε. επί σειρά ετών έφορος πολιτισμού και Αντιπρόεδρος.

Η Π.Σ.Ε. στην σχεδόν 90χρονη πορεία της έχει σταθεί αρωγός στη διάδοση του βιβλίου διοργανώνοντας βιβλιοπαρουσιάσεις, εκθέσεις, δράσεις κύκλων λογοτεχνίας. Στην πορεία αυτών των χρόνων συνεργάστηκε με πληθώρα λογοτεχνών, ακαδημαϊκών, πανεπιστημιακών και εκδοτών. Εμβληματικές μορφές από τους Ηπειρώτες εκδότες χωρίς να παραγνωρίζεται η προσφορά πολλών ακόμη, αποτελούν ο Ηλίας Μπουκουμάνης από το Πλαίσιο, ο Βαγγέλης Λάζος από τη Στρατίνισσα Πωγωνίου και ο **Παναγιώτης Σοκόλης** από το Παλινοχώρι Φιλιτών. Σήμερα το Δ.Σ. της Π.Σ.Ε. επιφυλασσόμενο να διοργανώσει την παρουσίαση του έργου τους σε νέο ειδικό κύκλο για τους Ηπειρώτες συγγραφείς και λογοτέχνες, βραβεύει στο πρόσωπο του Παναγιώτη Σοκόλη όλους αυτούς.

Ο **Παναγιώτης Σοκόλης**, γεννήθηκε στις 6 Μαρτίου 1938 στο Παλινοχώρι της επαρχίας Φιλιτών Θεσπρωτίας, με καταγωγή από φτωχή οικογένεια. Το 1959, αποφοίτησε από το Γυμνάσιο Παραμυθιάς. Αν και αγαπούσε πολύ τα μαθηματικά και ήθελε να σπουδάσει οικονομικά δεν μπόρεσε

λόγω οικονομικής ανέχειας. Έζησε στα Καλάβρυτα για ένα έτος παραδίδοντας φροντιστηριακά μαθήματα σε παιδιά Δημοτικού και Γυμνασίου διαβάζοντας. Μετά το στρατιωτικό, το 1963-1965, μετανάστευσε στη δυτική Γερμανία, σε εργοστάσιο. Εκλέχθηκε εκπρόσωπος των Ελλήνων εργατών στο γερμανικό συνδικάτο της Χημείας. Λόγω της συμμετοχής του στους δημοκρατικούς αγώνες, τον Σεπτέμβριο του 1965 βρισκόμενος με άδεια στην Ελλάδα του αφαιρέθηκε το διαβατήριό και απαγορεύτηκε η έξοδος από τη χώρα, παρ' όλες τις διαμαρτυρίες των γερμανικών συνδικάτων. Από το 1966 στην Αθήνα κάνοντας διάφορες περυστασιακές δουλειές, ανάμεσά τους και αυτή του πλασιέ βιβλίων. Το 1973 με τη σύζυγο του Χριστίνα, ξεκίνησαν τις Εκδόσεις Σοκόλη με πρώτο βιβλίο «οι Επιδράσεις στο έργο του Καρυωτάκη» του Κώστα Στεργιόπουλου. Στα 50 χρόνια λειτουργίας τους κατάφεραν να γίνουν συνώνυμο των άρτια φιλολογικά και καλαίσθητων τυπογραφικά εκδόσεων, δραστηριοποιούμενες στον χώρο της ελληνικής και ξένης λογοτεχνίας, του δοκιμίου και του πανεπιστημιακού συγγράμματος, αποσπώντας πολλά κρατικά και άλλα βραβεία. Η εξάτομη ανθολογία-γραμματολογία «Η Ελληνική Ποίηση» απέσπασε στα Ευρωπαϊκά τον τίτλο της Καλύτερης Σειράς Ποίησης σε όλη την Ευρώπη, ενώ οι τρεις σειρές της Ελληνικής Πεζογραφίας

«Έμαθε τους Έλληνες να διαβάζουν Λογοτεχνία». Μαζί με τους λογοτέχνες: Γιώργος Αράγης, Τάσος Πορφύρης, Παναγιώτης Σοκόλης, Χρίστος Ρουμελιωτάκης

(Η Παλαιότερη Πεζογραφία μας, η Μεσοπολεμική Πεζογραφία και η Μεταπολεμική Πεζογραφία) αποτελούν είτε διδακτέα ύλη είτε βιβλιογραφική παραπομπή στις νεοελληνικές πανεπιστημιακές έδρες σε όλο τον κόσμο. Συνεργάστηκαν επιφανείς άνθρωποι των γραμμάτων (ενδεικτικά Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, Ιωάννης Κακριδής, Εμμ. Κριαράς, Μιχάλης Παπαϊωάννου, Κώστας Στεργιόπουλος, Αλέξανδρος Αργυρίου Γιώργος Αράγης, Αλέξανδρος Κοτζιάς, Γιώργος Παγανός, Νάσος Βαγενάς, ο Τάκης Καρβέλης, Σπύρος Τσακνιάς, Χριστόφορος Μηλιώνης, Δημήτρης Ραυτόπουλος, Μιχάλης Μερακλής, Γιάννης Δάλλας, Παναγιώτης Μουλλάς).

Πανηπειρωτική

Όργανο της Πανηπειρωτικής Συνομοσπονδίας Ελλάδας

Κλεισθένους 15, 105 52, Αθήνα

• Τηλ.: 210 3241137-3243822

- Fax: 210 324382 • e-mail: info@panepirotiki.com
- Facebook: Πανηπειρωτική Συνομοσπονδία Ελλάδας • site: www.panepirotiki.com

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΟ ΝΟΜΟ:

Χρυσόστομος (Μάκης) Κιάμος-Χήτος

Πρόεδρος του Δ.Σ. της

Πανηπειρωτικής Συνομοσπονδίας Ελλάδας

ΔΙΕΥΘΥΝΕΤΑΙ από Συντακτική Επιτροπή:

Έφορος τύπου: Γιάννης Βέλλης

- Δονάτος Γκέλιας • Μαρίκα Γκόνη
- Ελένη Κοντούλη • Γιώργος Μουσαγός
- Μαρίνα Τζάκου • Κατερίνα Σχισμένου
- Χρήστος Τούμπουρος • Ηλίας Χρηστάκος

ΤΑ ΜΑΡΤΥΡΙΚΑ ΧΩΡΙΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ

Μια παρακαταθήκη ελευθερίας, αξιοπρέπειας και διδαχής:
Καμιά ταπείνωση δεν είναι εκεί, όπου η ζωή ζητάει να ζήσει.
Και οι νεκροί ακόμα και σήμερα

«Γυρεύουν το ψωμί που δε φάγανε
Γυρεύουν τον ήλιο που τους κλέψανε
Γυρεύουν τη ζωή που τους κόψανε»

Τα Μαρτυρικά Χωριά της Ηπείρου «ζουν» τον απόλυτο εφιάλτη. Ανείπωτη η συμφορά!

«Ιούλιος 1943. Τρίτος χρόνος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Οι εξελίξεις δεν ήταν οι αναμενόμενες για το Γ΄ Ράιχ.

Οι επιθέσεις τη χρονιά αυτή και οι εκστρατείες του Άξονα έπαιρναν την κατιούσα. Η μονομαχία Ρώσων και Γερμανών είχε τελειώσει τον Γενάρη του '43. Η καταστροφή των Γερμανών ήταν πλήρης. Οι Γερμανοί αποχωρούσαν από τη Ρωσία και ο Χίτλερ που πριν λίγο καιρό απειλούσε ολόκληρη την Οικουμένη έλεγε χαρακτηριστικά: "Από τον πόλεμο αυτό δεν θα εξέλθομεν νικητές και ηττημένοι, αλλά επιζώντες και εξοντωμένοι".

Το Γερμανικό Μέτωπο αρχίζει να καταρρέει.

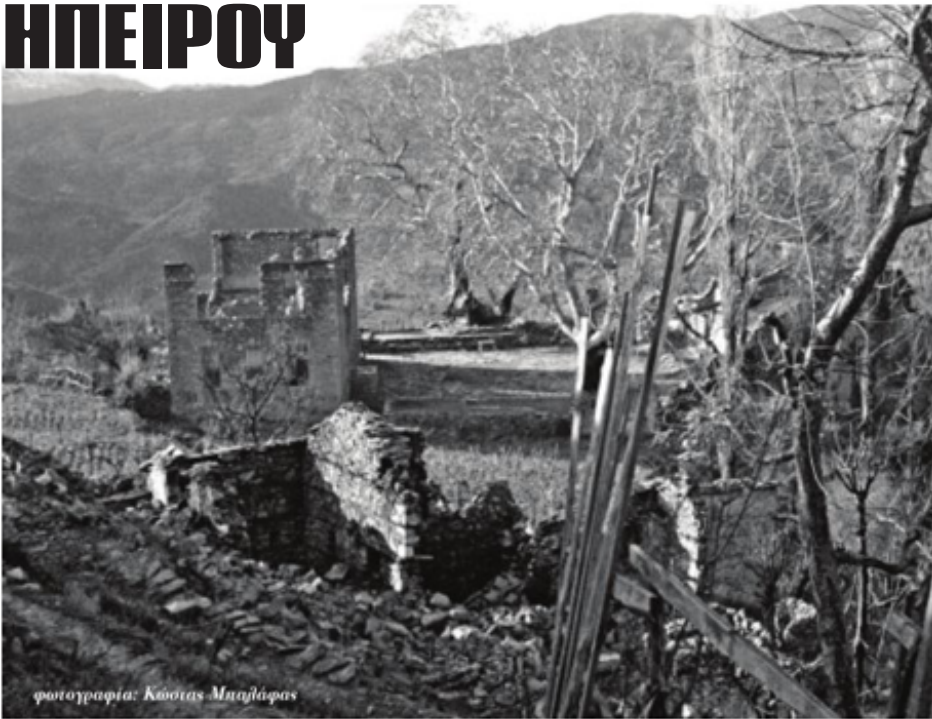
Η πρώτη Ορεινή Μεραρχία Εντελβάις μπαίνει στην Ήπειρο σπέρνοντας στο διάβα της το θάνατο και την καταστροφή.

Στρέφονται εναντίον πόλεων και χωριών και διαπράττουν φρικιαστικά εγκλήματα μετατρέποντάς τα σε ολοκαυτώματα.

Είναι ανατριχιαστική η αριθμηση.

1936 οι εκτελεσμένοι. 12978 σπίτια κατεστραμμένα».

(Από το CD (Ψηφιακός δίσκος) που εξέδωσε η Πανεπιστημιακή Συνομοσπονδία Ελλάδας για τα Μαρτυρικά Χωριά της Ηπείρου, 2007)

φωτογραφία: Κώστας Μπαλτάφας

«Και σαν να μην έφθαναν οι άλλες καταστροφές, οι στρατοί κατοχής εφάρμοσαν ένα προμελετημένο σχέδιο για την εξόντωση του ελληνισμού, την πυρπόληση των χωριών. 1770 ελληνικά χωριά βρίσκονται σήμερα αποτεφρωμένα. Σε μερικά μέρη της χώρας, ιδίως κοντά στα σύνορα, οι πυρπολήσεις επεξετάθησαν έως το 90% των χωριών της κάθε περιοχής».

(Απόσπασμα από το Λεύκωμα με τον τίτλο «Αι θυσίες της Ελλάδος στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο» του Κωνσταντίνου Δοξιάδη ΑΘΗΝΑΙ 1946).

Ο ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ

«Ο τραγικός απολογισμός της Κατοχής βρίσκεται καταχωρημένος από ελληνικής πλευράς σε 38 φακέλους του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελλάδας, ο οποίος και έχει δοθεί στη δημοσιότητα (βλ. εφ. Καθημερινή, Κυριακή 14 Δεκεμβρίου 1997, σελ.24). Έτσι βλέπουμε τις καταστροφές σε αριθμούς και σε ποσοστά για όλη τη χώρα. Ήτοι:

Στον τομέα της γεωργικής παραγωγής οι ζημιές που προκλήθηκαν μείωσαν την παραγωγή προϊόντων κατά 75%.

Στο δασικό πλούτο, από ξύλευση και σχεδιασμένους εμπρησμούς, τα δάση της χώρας μειώθηκαν κατά 25%.

Στην κτηνοτροφία, ο αριθμός των μικρών και μεγάλων ζώων μειώθηκε από 50% – 80%.

Στο εξωτερικό εμπόριο οι καταστροφές που προκλήθηκαν ήταν ανυπολόγιστες, καθώς τα αγαθά έβγαιναν από τη χώρα με τη διαδικασία των επιτάξεων.

Στα μεταλλεία, το ήδη εξορυγμένο υλικό που βρήκαν οι κατακτητές μεταφέρθηκε στη Γερμανία.

Στο σιδηροδρομικό δίκτυο της χώρας, μήκους 2.679 χλμ. το 1940, έμειναν άθικτα το 1945, μόνον

τα 680 χλμ..

Στο τροχαίο υλικό, από τα 7.708 τεμάχια τροχαίου υλικού αρπάχθηκαν ή καταστράφηκαν 7.011 τεμάχια και απέμειναν μόνο 607 σε πολύ κακή κατάσταση.

Στο οδικό δίκτυο, οι ζημιές εξοπλισμού υπολογίζονται σε 4,2 εκατομμύρια Δολάρια, και οι ζημιές οδών, οδοστρωμάτων, υποδομών, υπολογίζονται συνολικά σε 54,4 εκ. Δολάρια.

Στα λιμάνια της χώρας οι ζημιές υπολογίζονται σε 8,6 εκ. Δολάρια εποχής και το εμπορικό ναυτικό διαλύθηκε, αφού από τα 583 εμπορικά πλοία που είχε η Ελλάδα χάθηκαν κατά τη διάρκεια του πολέμου τα 434, μαζί με 3.000 έλληνες ναυτικούς.

Στο τηλεφωνικό και τηλεγραφικό δίκτυο η ζημιά ήταν ολοκληρωτική.

Στις οικοδομές, ειδικότερα στις βόρειες επαρχίες της χώρας, καταστράφηκαν από βομβαρδισμούς και εμπρησμούς περίπου 79.000 κατοικίες και η χώρα έχασε το 23% του οικοδομικού της πλούτου, ενώ περίπου 1,2 εκ. άνθρωποι βρέθηκαν άστεγοι, 16.000 αγροτικές οικογένειες αναγκάστηκαν να κατοικούν σε ερείπια σπιτιών και 100.000 οικογένειες πόλεων στεγάζονταν υπό

άθλιες συνθήκες.

Στα σχολεία: από τα γερμανικά στρατεύματα κατοχής επιτάχθηκαν 2.529 σχολεία, 156 λεηλα-

τήθηκαν, 492 βομβαρδίστηκαν και κάηκαν».

Από την ομιλία της Ελένης Κουρμαντζή στις Λυγκιάδες, 4 Οκτωβρίου 2000

Παναγιώτης Μπαμπούσκας

Βραβεύεται ο Παναγιώτης Μπαμπούσκας.

Η εισήγηση έχει ως εξής:

«Η εποποιία του 1940, η αντίσταση του ελληνικού λαού κατά της τριπλής κατοχής που επιβλήθηκε, το αγωνιστικό φρόνημα του Έλληνα και της Ελληνίδας που αντιστάθηκαν με κάθε τρόπο στον φασιστικό εισβολέα και τους συνεργάτες του, δεν είναι απλά ένα ιστορικό γεγονός. Είναι μάθημα ζωής.

Η ιστορική μνήμη πρέπει να είναι παρούσα.

Η Ήπειρος κατέστη παράδειγμα ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ. Τα βουνά της Ηπείρου είναι ποτισμένα από το αίμα των ηρώων που «έπεσαν» εκεί υπέρ της πατρίδας.

Ο πολιτισμός, τα δημιουργήματα, τα πάθη και τα κατορθώματα, η παράδοση και η προκοπή, οι αγώνες και οι αγωνίες του λαού μας, η Κατοχή και η Αντίσταση, τα Μαρτυρικά Χωριά και η εθνική υπερηφάνεια, όλα αυτά κι άλλα τόσα είναι στοιχεία που μαρτυρούν, αλλά και συνθέτουν το μαρτυρικό ή όχι Γολγοθά ενός λαού για το χτίσιμο της εθνικής του ιδιοπροσωπίας. Η Αντίσταση του ελληνικού λαού κατά του κατακτητή είναι σηματορός της Εθνικής μας διάρκειας και του Ελληνικού Μεγαλείου.

Αυτά οφείλουμε να διαφυλάττουμε. Δεν παζαρεύονται, δεν στρογγυλεύονται και το σπουδαιότερο: Δεν ΕΚΠΟΙΟΥΝΤΑΙ.

Αυτά αποτυπώνονται ακριβώς στο πρόσωπο του Παναγιώτη Μπαμπούσκα.

3 Οκτωβρίου 1943. Γερμανοί καταδρομείς της Μεραρχίας «Εν-

Στην πλάτη του Παναγιώτη Μπαμπούσκα είναι σπηλαιωμένη η αξιοπρέπεια της Ελλάδας

τελβίς» μπήκαν στο χωριό Λιγκιάδες Ιωαννίνων, πυρπόλησαν τα σπίτια και σκότωσαν όσους κατοίκους βρήκαν. 82 θύματα. Από αυτά 34 παιδιά, 37 γυναίκες και 11 ηλικιωμένοι. Ελάχιστοι επέζησαν. Και το βρέφος, 15 μηνών. Ήταν στην αγκαλιά της μάνας του. Την σκότωσε ο Γερμανός. Δεν «χόρτασε» ο δολοφόνος. Κάρφωσε και την ξιφολόγχη στην πλάτη του μωρού.

Στην πλάτη του Παναγιώτη Μπαμπούσκα είναι στοιχειωμένη η αξιοπρέπεια της Ελλάδας.

Έτσι ο Παναγιώτης Μπαμπούσκας που βίωσε τη ναζιστική θηριωδία κατέστη το Οικουμενικό και Διαχρονικό Σύμβολο Αντίστασης κατά του Φασισμού.

Γι' αυτό οφείλουμε να τον βραβεύσουμε».

Τα Μαρτυρικά χωριά της Ηπείρου. Παρουσίαση

Το Κεράσοβο Πωγωνίου

«Το Κεράσοβο Πωγωνίου είναι ένα μικρό χωριό στα βορειοδυτικά του Νομού Ιωαννίνων, σε απόσταση περίπου πενήντα πέντε χιλιόμετρα από τα Ιωάννινα και είκοσι από το ιστορικό Καληπάκι, έδρα πλέον του νέου Δήμου Πωγωνίου. Είναι χτισμένο σε μια πανοραμική και επικλινή τοποθεσία στις βορειοδυτικές πλαγιές της οροσειράς του Κασιδιάρη, κάτω από την κορυφή του Προφήτης Ηλίας Κερασόβου. Ανέναντί του δεσπόζουν οι υπώρειες της Μουργκάνας (όρη Τσαμαντά), οι οποίες συνεχίζονται στο αλβανικό έδαφος. Μαζί με τα χωριά Περιστέρι (Μέγγουλη), Στρατίνισα, Ψηλόκαστρο (Κολοδαί), Δημόκορη, Λάβδανη, Κάτω Λάβδανη, Βραστοβά, Αγ. Μαρίνα, Καστανή (Καστάνιανη), Χαραυγή (Βάλτιστα), Κτίσματα (Αρίνισα) συναποτελούν τη γεωγραφική και ιστορική ενότητα της Λάκκας Πωγωνίου ή Λάκκας του Μουχτάρ-Πασά. Δεν ήταν ποτέ μεγάλο ή πλούσιο χωριό και κύριες πηγές βιοπορισμού των κατοίκων του ήταν η γεωργία, η κτηνοτροφία και κυρίως, τα τελευταία χρόνια, τα εμπόσματα των εσωτερικών και εξωτερικών μεταναστών. Ο πληθυσμός του κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο δεν υπερέβαινε τους διακόσιους πενήντα κατοίκους, ενώ σήμερα οι μόνιμοι κάτοικοι το χειμώνα δεν ξεπερνούν τους δέκα, όλοι τους σχεδόν υπερήλικες.

Στις 15 Αυγούστου 1944, ανήμερα της θρησκευτικής εορτής της Παναγίας, τα ναζιστικά στρατεύματα κατοχής κύκλωσαν και καταστρέψανε ολοσχερώς το χωριό αυτό. Τις ίδιες περίπου μέρες έκαψαν πλήρως ή μερικώς και άλλα χωριά της Λάκκας Πωγωνίου. Στο Κεράσοβο όμως κάθη-

καν είτε από τους κατακτητές είτε από τις κακουχίες συνολικά είκοσι οχτώ άνθρωποι, έντεκα από τους οποίους εκτέλεσαν ομαδικά τα κατοχικά στρατεύματα έξω από μια σπηλιά, γνωστή ως τότε με το όνομα "χτικιαρότρυπα", αφού εκεί αφήνονταν να πεθάνουν όσοι υπέφεραν στα παλιά τα χρόνια από τη φυματίωση ("χτικιό"). Πρόκειται για μεγάλη απώλεια, αν σκεφτούμε ότι αναφερόμαστε ένα μικρό χωριό, με πενήντα περίπου σπίτια και όχι πάνω από διακόσιους πενήντα μόνιμους κατοίκους εκείνη την εποχή.

«Η χτικιαρότρυπα»

Λεπτοκαρυά Ζαγορίου

Το χωριό **Λεπτοκαρυά** απέχει 60 χλμ από τα Γιάννενα. Είναι ένα όμορφο χωριό μέσα στο πράσινο που δεν έχει το παραδοσιακό χρώμα που περιμένει κανείς να δει σε ένα Ζαγοροχώρι. Ο λόγος είναι η ολοκληρωτική καταστροφή που υπέστη λόγω φωτιάς δυο φορές στο παρελθόν, η πρώτη το 1912 από τους Τούρκους και η **δεύτερη το 1943 από τους Γερμανούς**. Αξίζει να δει κανείς τα πέτρινα γεφύρια γύρω από το χωριό αλλά και τις εκκλησίες του Αγ. Αθανασίου και του Αγίου Νικολάου.

Νοτιοανατολικά από τους Φραγκάδες, πάνω σε ένα μικρό λοφίσκο (θέση Παλιομონάστρη), σώζονται τα ερείπια ενός παλαιού μοναστηριού, το οποίο, κατά την παράδοση, ήταν αφιερωμένο στους Ταξιάρχες Γαβριήλ και Μιχαήλ και ανήκε από κοινού, στους Φραγκάδες και τη Λεπτοκαρυά.

Με Προεδρικό Διάταγμα 29/2019 αναγνωρίστηκε ως Μαρτυρικό Χωριό της περιόδου 1941-1945.

Ασπράγγελοι Ζαγορίου

Οι Ασπράγγελοι είναι οικισμός της Περιφερειακής Ενότητας Ιωαννίνων, στην Περιφέρεια Ηπείρου. Διοικητικά ανήκουν στην **Κοινότητα Ασπραγγέλων**, της Δημοτικής Ενότητας Κεντρικού Ζαγορίου και υπάγονται στο Δήμο Ζαγορίου.

Η καταστροφή

Οι Γερμανοί πυρπόλησαν και κατέστρεψαν ολοκληρωτικά το χωριό στις 15 Ιουλίου 1943 με απολογισμό 115 καμένα σπίτια και 2 νεκρούς. Το καλοκαίρι του 1944, οι Γερμανοί σε ένα από τα πολλά μπλόκα που κάνανε στο καμένο χωριό, συνέλαβαν δεκαεννιά άτομα, νέους και γέρους, και τους έριξαν στα υπόγεια της Ζωσιμαίας Σχολής που την είχαν μετατρέψει σε φυλακή. Οι συλληφθέντες έμειναν εκεί για καιρό αλλά τελικά διασώθηκαν.

Μαρτυρία, Η ραψωδία των βράχων σε πεζό

«.....Είδαμε τους καπνούς να ανεβαίνουν πάνω από το ψηλό βουνό που έκρυβε το χωριό. Μας έκαigan. Τι θα γινόμαστε χωρίς σπίτι μέσα στο καλασμό του κόσμου; Τρυπώσαμε σε σπηλιές της χαράδρας και τις γεμίσαμε βόγγους και μοιρολόγια. Κι αυτές με τη σειρά τους μας γέμισαν ψύλλους και ταιμπούρια γιατί εκεί ήταν μαντριά γιδιών.

Σ' αυτή τη δυστυχία μας χαλκεύτηκε μια θαυμάσια ομοψυχία γίναμε όλοι οι χωριανοί ένα. Μαϊάζαμε με παλιάρημη ταιγιάνικη οικογένεια. Δεν μας χάριζαν τώρα φράχτες και ξερολιθιές...

Το δειλινό καταλάγιασαν οι καπνοί. Τα σύρματα δούλεψαν και μίνυσαν πως οι Γερμανοί αποσύρθηκαν. Κάποιοι πήραμε την απόφαση και γυρίσαμε.

Το ρεύμα του αέρα κατέβαζε από το χωριό στη χούνη που βαδίζαμε, απιδαστικές μυροδιές που κράτησαν βδομάδες, από ψημένα γατιά, ποντίκια, κότες, φίδια, δέρματα. Τα ουράνια πασπάλιζαν λεπτότατη στάχτη.

Τι απόμεινε; Ο νους μου δεν πήγαινε στο αύριο, στην επιβίωση σταματούσε η ζωή στα χτεσινά. Προχωρούσα σα χαμένο κορμί, πες πως έβλεπες ένα σκιάχτρο, γιατί ήξερα τι θα βρω. Οι άλλοι έλπιζαν και πατούσαν σταθερά.

Όπως τα φονιάσματα ήταν. Από τα εκατόν τριάντα κατάρροπα έκαψαν τα εκατόν δώδεκα συν το σχολείο, την εκκλησιά και το Μοναστήρι. Δύο γριές που είχαν μείνει, βρέθηκαν μισότρελες και μισοψημμένες κι έξω από το χωριό τα κουφάρια ενός αντράγονου που έγινε στόχος των δολοφόνων... **Σκεφτείτε να πέφαμε στα χέρια τους!**»

Γρεβενίτι Ζαγορίου 21/10/1943

Το Γρεβενίτι είναι χτισμένο σε υψόμετρο 980 μ. και απέχει από τα Γιάννενα 44 χλμ. Είναι ένα από τα βλαχοχώρια της περιοχής του Ζαγορίου και οι κάτοικοί του ασχολούνται από παλιά με την κτηνοτροφία και την υλοτομία. Διαθέτει καταπληκτική θέα, πάρα πολύ πράσινο, αφού περιβάλλεται από δάση και άφθονα τρεχούμενα νερά. Τα σπίτια του δεν έχουν τον παραδοσιακό χαρακτήρα, που συναντά ο επισκέπτης στο Ζαγόρι, αλλά διατηρεί την παραδοσιακή αρχιτεκτονική στις εκκλησίες και στα καλντερίμια. Μετά το χωριό, προς την κατεύθυνση της Βοβούσας, υπάρχει το ρέμα της Ζουρίκας, τα νερά του οποίου χρησιμοποιεί ιχθυοτροφείο που υπάρχει εκεί, για την εκτροφή πέστροφας. Χαμηλότερα, βρίσκεται το ιστορικό μοναστήρι της Βουτσάς και ο ποταμός Βάρδας.

Η κεντρική εκκλησία του χωριού, είναι αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου και μνηστός απ' αυτή είναι η μεγάλη πλατεία με τον πλάτανο και το παλιό σχολείο του χωριού. Άλλη εκκλησία του χωριού είναι αυτή του Αγίου Δημητρίου, η οποία κοσμεύεται με ενδιαφέρουσες τοιχογραφίες-αγιογραφίες του 17ου αιώνα. Στην εκκλησία αυτή βρίσκεται σήμερα το νεκροταφείο του χωριού. Παλαιότερα το χωριό διέθετε διάφορες υπηρεσίες όπως Αστυνομικό Σταθμό, Δασονομείο, Ταχυδρομείο, έδρα μεταβατικού δικαστηρίου αλλά και το Μαλάμειο Νοσοκομείο, το οποίο προσέφερε τις πρώτες βοήθειες στους κατοίκους. Από τις υπηρεσίες αυτές, σήμερα έχει απομείνει μόνο το Ταχυδρομείο.

Την περίοδο της Γερμανικής κατοχής, το Γρεβενίτι πλήρωσε βαρύ φόρο αίματος. Το χωριό πυρπολήθηκε από τους Γερμανούς και κατεστράφησαν 295 σπίτια ενώ 22 κάτοικοι εκτελέστηκαν.

Το γεγονός αυτό δικαιολογεί και την απώλεια του παραδοσιακού χαρακτήρα από τα σπίτια του χωριού. Αξιοσημείωτο είναι ότι την περίοδο εκείνη λεηλατήθηκε και η Ι.Μ. Βουτσάς, μια από τις αρχαιότερες της Ηπείρου.

Για το λόγο αυτό, το Γρεβενίτι, όπως και άλλα χωριά του Ζαγορίου, έχει χαρακτηριστεί «Μαρτυρικό χωριό». Από το 1991 έχει κατασκευασθεί στο χωριό μνημείο, στο οποίο αναγράφονται τα ονόματα των εκτελεσθέντων κατοίκων του, κατά τη διάρκεια της Γερμανικής κατοχής. Πέρα από τις εκκλησίες, άλλα αξιοθέατα στην περιοχή του Γρεβενιτίου είναι το πέτρινο γεφύρι της Κούρτιας και η μικρή «λίμνη με τα νούφαρα», που βρίσκεται λίγο έξω από το χωριό. Αξιόλογες βέβαια είναι και οι πέτρινες βρύσες που υπάρχουν στο χωριό.

Ηλιοχώρι – Ντομπρίνοβο Ζαγορίου

Το Ντομπρίνοβο (Ηλιοχώρι) βρίσκεται 70 περίπου χιλιόμετρα βορειοανατολικά των Ιωαννίνων, στις πλαγιές του όρους Τύμφη, με υψόμετρο περίπου 900μ. μέσα στην καταπράσινη φύση. Το πότε ακριβώς κτίσθηκε το χωριό, δεν μπορεί να προσδιορισθεί. Από ευρήματα και προφορικές μαρτυρίες φαίνεται ότι είναι δημιουργημα της συνένωσης πολλών μικρών συνοικισμών που προυπήρχαν στην περιοχή. Οι γύρω τοποθεσίες των «Ρασιανών», «Λιποχωρίου», «Κουκουρούντζου», «Σούρη» και πολλές άλλες περιοχές, ήταν αρχικά τα σημεία που πρωτοκατοικήθηκαν.

Το 1943 οι γερμανοί έκαψαν το χωριό. Στο διάστημα του μεσοπολέμου στο χωριό η κατάσταση γίνεται πολύ δύσκολη και πολλοί ξενιτεύονται.

Το χωριό αρχίζει να συρρικνώνεται για τα καλά και το 1940 αριθμεί μόλις 132 κατοίκους. Λίγο πιο νωρίς, το 1927, «αποφασί-

ζεται» η αλλαγή του ονόματος. Το Ντομπρίνοβο γίνεται πλέον Ηλιοχώρι.

Ο επερχόμενος δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος και η Γερμανική κατοχή δίνουν ακόμη ένα κτύπημα στο δοκιμαζόμενο χωριό.

Στις 18 Οκτωβρίου του 1943 οι Γερμανοί καίνε όλα τα χωριά της περιοχής και φυσικά και το Ηλιοχώρι.

Η τεράστια καταστροφή για το χωριό όμως δεν είναι μόνο οικονομική. Σύμφωνα με όλες τις μαρτυρίες τόσο στην κοινότητα όσο και σε σπίτια ιδιωτών υπήρχε συγκεντρωμένο σπουδαίο ιστορικό υλικό που δυστυχώς δεν μπόρεσε να διασωθεί. Έγγραφα, θρησκευτικά και ιστορικά κειμήλια αιώνων καταστρέφονται σε μια μέρα από την ναζιστική θηριωδία.

Με Προεδρικό Διάταγμα 29/2019 αναγνωρίστηκε ως Μαρτυρικό Χωριό της της περιόδου 1941–1945.

Ελατοχώρι Ζαγορίου

Το Ελατοχώρι είναι χτισμένο σε υψόμετρο 1.100 μέτρων, στους πρόποδες της κορυφής της Τσούκα Τζίνα. Απέχει 57 χιλιόμετρα από την πόλη των Ιωαννίνων. Έως το 1927 το χωριό ονομάζονταν Τσερνέσι και με αυτό το όνομα αναφέρεται στο ηπειρώτικο δημοτικό τραγούδι ο Φεζοδερβέναγας («... και στο Τσερνέσι ξημέρωσε...»).

Το τοπικό διαμέρισμα Ελατοχωρίου αποτελείται από δύο οικισμούς, το Ελατοχώρι (117 κάτοικοι) και το Δίλακκο -παλιά Σέσο- (49 κάτοικοι), που τα χωρίζει ένας βαθύς λάκκος. Μετά την ενσωμάτωση στην Ελλάδα το 1913, το Ελατοχώρι είχε μόνο 250 κατοίκους και 33 μαθητές στο δημοτικό σχολείο. Σήμερα, οι δύο οικισμοί του Ελατοχωρίου έχουν αρκετούς κατοίκους, οι οποίοι αυξάνονται το καλοκαίρι.

Στο Ελατοχώρι υπάρχουν τρεις εκκλησίες, ο

Άγιος Γεώργιος στην πλατεία του χωριού, η Κοίμηση της Θεοτόκου στην άκρη του χωριού και ο Άη-Λιάς πάνω από το χωριό. Κάθε χρόνο, από τις 5 μέχρι τις 7 Αυγούστου, στην εκκλησία του Αγίου Αθανασίου, γίνεται πανηγύρι για τον εορτασμό του Σωτήρος.

Οι κάτοικοι του χωριού ασχολούνται με αγροτικές κυρίως εργασίες, και παράγουν πατάτες και φασόλια γίγαντες, ενώ οι υπόλοιποι ασχολούνται με την υλοτομία καθώς υπάρχει και συνεταιρισμός στο χωριό. Επίσης στο χωριό λειτουργεί ξενώνας.

Πάνω από το χωριό υψώνεται η κορυφή της Τσούκα Τζίνα. Στην περιοχή του Ελατοχωρίου υπάρχουν λίμνες, πέτρινα γεφύρια, ποτάμια και δάση. Σε κοντινή απόσταση από το χωριό υπάρχει το βουνό της Τσούκα Ρόσα, το οποίο αποτελείται από πεύκα, έλατα, οξυές, ρόμπολα, πλατάνια και από πλούσια πανίδα όπως αγριογούρουνα, λαγούς, αρκούδες και άλλα άγρια ζώα.

Μεσοβούνι Ζαγορίου

Το **Μεσοβούνι** είναι χωριό του νομού Ιωαννίνων του δήμου Ζαγορίου. Βρίσκεται στις δυτικές πλαγιές της Τύμφης, πάνω στην διαδρομή μεταξύ του πεδινού Καλπακίου και των οικισμών του δυτικού Ζαγορίου.

Η σημερινή θέση του χωριού, σε υψόμετρο 630 μέτρων, δεν δικαιολογεί αυτή την ονομασία, αφού δε βρίσκεται ανάμεσα σε βουνά.

Είναι άγνωστο πότε ακριβώς ιδρύθηκε το χωριό αυτό. Προϋπήρχε πάντως του ερχομού των Τούρκων. Στην σημερινή του θέση μεταφέρθηκε στις αρχές του 16ου αιώνα. Μέχρι τότε βρισκόταν στην τοποθεσία «Παλιοχώρι».

Οι κάτοικοί του δεν ταξίδευσαν και το χωριό δεν είχε την εξέλιξη των άλλων. Μέχρι το 1860 δεν υπήρχε εκκλησία, ενώ υπήρχε μόνο γραμματοδιδασκαλείο-2 τάξεις- όπου διδάσκονταν ανάγνωση και γραφή και οι στοιχειώδεις μαθηματικές πράξεις.

Το 1885 ιδρύεται δημοτικό σχολείο με 4 τάξεις. Την ίδια εποχή ο πληθυσμός ανέρχεται σε 140 άτομα. Το 1940 με τον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο εγκαταλείπεται και λεηλατείται από του Ιταλούς. Κάηκαν 2 σπίτια και υπήρξαν 7 θύματα.

Σημαντικό μνημείο η εκκλησία της Κοίμησης της Θεοτόκου 1858.

Το χωριό πυρπολήθηκε στις 23 Οκτωβρίου 1943 από γερμανικό στρατιωτικό τμήμα της Ορεινής Μεραρχίας Εντελβάις. Την 1 η Αυγούστου της ίδιας χρονιάς το χωριό κανονιοβολήθηκε από το Γερμανικό Πυροβολικό που έδρευε στην περιοχή Ελεούσα έξω από τα Ιωάννινα και σκοτώθηκαν δύο άτομα.

Είναι αναγνωρισμένο επίσημα ως μαρτυρικό χωριό.

Δόλιανη Ζαγορίου

Η κοινότητα «Δόλιανη» αναγνωρίστηκε εξ αρχής με την ονομασία «Δόλιανη», και μοναδικό συνοικισμό και έδρα το συνοικισμό «Δόλιανη».

Με το Β.Δ. 20.9.1955 (Φ.Ε.Κ. Α 287/1955) ο συνοικισμός και η κοινότητα μετονομάστηκαν σε «Νέον Αμαρούσιον», ενώ με το Π.Δ. 142/19.3.1984 (Φ.Ε.Κ. Α 45/1984), ΕΣ. 16876/1984 ο συνοικισμός και η κοινότητα μετονομάστηκαν ξανά σε «Δόλιανη».

Το χωριό αναφέρει και ο Π. Αραβαντινός με την ίδια ονομασία «Δόλιανη», την οποία χαρακτηρίζει ελληνικής προέλευσης.

Ο Ι. Λαμπρίδης γράφει χωρίς διευκρινίσεις πως «Δόλιανη» σημαίνει «τόπος φαραγγώδης» και «κατωφέρεια». Ο Α. Καθάρειος σημειώνει πως η ονομασία του χωριού είναι «... Σλαβικής ρίζης σημαίνουσα κατωφέρεια και είναι όντως το χωρίον τούτο επί κατωφερούς πως εδάφους ...». Ο Χρ. Φίτσιος υποστηρίζει ότι «... το όνομα Δόλιανη ετυμολογείται σλαβικά και σημαίνει κατωφέρεια...». Ο Κ. Ευ. Οικονόμου μας ενημερώνει πως ο M. Vasmer «... παράγει το τοπωνύμιο από τα σλαβικά dol «η κοιλάδα»

και Doljane «ο κάτοικος της κοιλάδας» ...». Επισημαίνει ωστόσο ότι το χωριό «... βρίσκεται μέσα σε μια χαράδρα γι' αυτό και η λέξη dol χρησιμοποιείται εδώ με την αρχική της σημασία «η τρύπα, ο λάκκος, η χαράδρα»...», οπότε έτσι δικαιολογείται και ο χαρακτηρισμός του χωριού από τον Ι. Λαμπρίδη. Η Δόλιανη είναι χτισμένη σε υψόμετρο 920μ. στην κοίτη ρέματος, στη θέση Καλντερούσια.

Τον περασμένο αιώνα είχε 450 κατοίκους ενώ το 1913 είχε 300 κατοίκους και 25 παιδιά στο σχολείο.

Στις 23/10/1943 η Δολιανη πυρπολύθηκε από τους Γερμανούς. Καταστραφήκαν 135 πετρόκτιστα σπίτια, ενώ πέντε κάτοικοι εκτελέστηκαν. Το χωριό διατηρεί πολλά πράγματα από την παλιά του αίγλη, όπως τα ωραία του λιθόστρωτα, τις πέτρινες βρύσες, το χαγιάτι της εκκλησίας

και το καμναναριό της, τα λιγοστά παλιά σπίτια του, τα πέτρινα γεφύρια, καθώς και το μονότοξο που φαίνεται από το δημόσιο δρόμο. **Αναγνωρίστηκε ως Μαρτυρικό Χωριό της περιόδου 1941–1945.**

Ελάτη Ιωαννίνων–Δήμος Ζαγορίου

Παλιότερα ονομαζόταν Μπούλτσι, όμως το 1926 έλαβε το σημερινό του όνομα.

Τον Αύγουστο του 2005 αναγνωρίστηκε επίσημα με προεδρικό διάταγμα ως μαρτυρικό χωριό.

Η καταστροφή του χωριού, 14 Ιουλίου 1943
Το ξημέρωμα της 14ης Ιουλίου 1943 στην κορυφογραμμή του βουνού της Βροπίστας έκανε την εμφάνισή του ένας λόχος Γερμανών. Έχοντας εντοπίσει τη θέση που κρύβονταν οι κάτοικοι του χωριού με τη ρήψη φωτοβολίδων από τις θέσεις Βροπίστα και Λάπητο πολυβολούν προς την κατεύθυνση των συγκεντρωμένων αναγκάζοντάς τους να κινηθούν προς τα πάνω στην θέση Πρι-

κατόρια. Από τη θέση αυτή θα παρακολουθήσουν την καταστροφή του χωριού. Οι Γερμανοί μπαίνουν στο χωριό, σπάζουν τις πόρτες των σπιτιών και τα πυρπολούν πυροδοτώντας την εμνηστική σκόνη που είχαν ρίξει προηγουμένως. Καταστρέφουν το χωριό στο μεγαλύτερό του μέρος εκτός από έναν μαχαλά και την κεντρική εκκλησία. Κάποιοι από τους κατοίκους θα βρουν προσωρινά στέγη στα γειτονικά σπίτια του μαχαλά που διεσώθη και άλλοι θα φύγουν αναζητώντας στέγη και τροφή προς διάφορες κατευθύνσεις. Θα ζήσουν για χρόνια στη φτώχεια και στη δυστυχία προσπαθώντας να επιβιώσουν στις σκληρές συνθήκες της Κατοχής.

Φλαμπουράρι, Ζαγορίου 21/10/1943

Το **Φλαμπουράρι** είναι χωριό του Ζαγορίου, βρίσκεται σε υψόμετρο 1.000 μέτρων, κτισμένο στην πλαγιά του όρους Τσούκα Ράσα. Ανήκει διοικητικά στο δήμο Ζαγορίου. Οι κάτοικοί του σήμερα είναι κυρίως ξυλοκόποι λόγω της πλούσιας βλάστησης.

Κατά τον 18ο αιώνα στο χωριό κατοικούσαν 900 οικογένειες. Κατά την γερμανική κατοχή (1941-1944) πυρπολήθηκε μεγάλο μέρος του οικισμού, ως αποτέλεσμα σήμερα η παραδοσιακή Ζαγορίσια αρχιτεκτονική έχει διατηρηθεί μόνο σε τμήμα του χωριού. Παρόλα αυτά διασώθηκαν οι ιστορικές εκκλησίες, όπως του Αγίου Νικολάου, κτισμένη το 1774. Το πέτρινο γεφύρι της, κτισμένο το 1748, ενώνει τις δύο γειτονιές του χωριού.

Στις 17 Οκτωβρίου 1943 το 22^ο ορεινό σώμα στρατού, των Γερμανικών δυνάμεων κατοχής στην

Ήπειρο, ανέλαβε τη διεύθυνση της επιχείρησης «Πάνθηρας».

Το σχέδιο «Πάνθηρας» προέβλεπε την εισβολή στον Ηπειρωτικό ορεινό όγκο της Πίνδου, από τέσσερα σημεία. Οι γερμανικές δυνάμεις κινήθηκαν προς τα ορεινά χωριά της περιοχής μας ξεκινώντας από την Κόνιτσα, τα Γιάννινα, από την περιοχή της Άρτας και από την ανατολική πλευρά του περάσματος του Μετσόβου.

Τις πρώτες πρωινές ώρες της **18^{ης} Οκτωβρίου 1943**, τα ναζιστικά στρατεύματα ξεκίνησαν τις εκκαθαρίσεις τους.

Χωριά πυρπολούνται, κάτοικοι εκτελούνται, περιουσίες διαρπάζονται.

Στο Φλαμπουράρι οι Γερμανοί κατέστρεψαν 92 σπίτια και εκτέλεσαν 6 κατοίκους.

Μακρίνο–Ζαγόρι

Στη γεωγραφική έκταση του Δήμου Ζαγορίου συμπεριλαμβάνεται και το χωριό Μακρίνο. Βρίσκεται στο βορειοδυτικό τμήμα του Δήμου κοντά σε μερικές από τις πηγές του Βάρδα– Αράχθου, κτισμένο στις πλαγιές ενός λόφου κατάφυτου από παντός είδους κλωρίδα. Η κοινοτική έκταση ανέρχεται σε 20,1 χιλ. στρέμματα περίπου. Η χαμηλότερη περιοχή έχει υψόμετρο 900μ. και η υψηλότερη 1.750μ. Το μεσοχώρι έχει υψόμετρο 1000μ.

Η κοινότητα "Μακρίνον" εξαρχής αναγνωρίστηκε με την ονομασία "Μακρίνον" Μακρίνου ονομάζει το χωριό και ο Ι. Λαμπρίδης, ο οποίος αναρωτιέται αν το χωριό διασώζει το όνομα ιδιοκτήτη, προεξάρχοντα οικίτηρα ή επίσημου αρχηγού της ακμάζουσας στα 1540 οικογένειας Μακρίνου στην πόλη των Ιωαννίνων.

Ο Κ. Ευ. Οικονόμου θεωρεί την ονομασία του χωριού Μακρίνο, το σλαβικής προέλευσης προερχόμενη από τη λέξη makrino "υγρός τόπος", με μετατροπή του σλαβικού άτονου ο σε α στην ελληνική, λέξη "...η οποία ανάγεται στο σλαβικό makr "υγρός" ...".

Το χωριό δημιουργήθηκε από οικογένειες των διαλυθέντων οικισμών Θεοδοσίου, Πετρίτσας και Κουκουρούνηζου.

Τον περασμένο αιώνα είχε 450 κατοίκους, ενώ το 1913

είχε 140 κατοίκους και 23 μαθητές στο σχολείο.

Στη νότια πλευρά του χωριού υπάρχουν ερείπια αρχαίου τείχους. Είχε βρεθεί κάποιος βωμός με ανάγλυφες τις προτομές του Άρη, του Απόλλωνα και της Ήρας. Στην περιοχή αυτή σήμερα βρίσκεται το εκκλησάκι της Αγίας τριάδας.

Σημαντικό μνημείο είναι το μοναστήρι της Παναγίας (1700), αgioγραφημένο από Καπεσοβίτες ζωγράφους.

Στις 17 Οκτωβρίου 1943 το 22ο ορεινό σώμα στρατού, των Γερμανικών δυνάμεων κατοχής στην Ήπειρο, ανέλαβε τη διεύθυνση της επιχείρησης «Πάνθηρας».

Το σχέδιο «Πάνθηρας» προέβλεπε την εισβολή στον Ηπειρωτικό ορεινό όγκο της Πίνδου, από τέσσερα σημεία. Οι γερμανικές δυνάμεις κινήθηκαν προς τα ορεινά χωριά της περιοχής μας ξεκινώντας από την Κόνιτσα, τα Γιάννινα, από την περιοχή της Άρτας και από την ανατολική πλευρά του περάσματος του Μετσόβου.

Τις πρώτες πρωινές ώρες της 18ης Οκτωβρίου 1943, τα ναζιστικά στρατεύματα ξεκίνησαν τις εκκαθαρίσεις τους.

Χωριά πυρπολούνται, κάτοικοι εκτελούνται, περιουσίες διαρπάζονται.

Στο Μακρίνο οι Γερμανοί κατέστρεψαν 41 σπίτια και εκτέλεσαν 3 κατοίκους.

Καβαλλάρι Ιωαννίνων

Το 1870 το Καβαλλάρι είχε 36 σπίτια και 310 κατοίκους και στις αρχές του 21ο αιώνα μ.Χ ο πληθυσμός του ανερχόταν στους 200 κατοίκους. Οι κάτοικοι του Καβαλαρίου ήταν φτωχοί αγρότες, γεωργοί και κτηνοτρόφοι και μέχρι τα τέλη του περασμένου αιώνα δεν είχαν ούτε σχολείο. Με την απογραφή του 2010 είχε 88 κατοίκους και 78 με την απογραφή του 2011.

Στις 17 Οκτωβρίου 1943 το 22^ο ορεινό σώμα στρατού, των Γερμανικών δυνάμεων κατοχής στην Ήπειρο, ανέλαβε τη διεύθυνση της επιχείρησης «Πάνθηρας».

Το σχέδιο «Πάνθηρας» προέβλεπε την εισβολή στον Ηπειρωτικό ορεινό όγκο της Πίνδου, από τέσσερα σημεία. Οι γερμανικές δυνάμεις κινήθηκαν προς τα ορεινά χωριά της περιοχής μας ξεκινώντας από την Κόνιτσα, τα Γιάννινα, από την περιοχή της Άρτας και από την ανατολική πλευρά του περάσματος του Μετσόβου.

Τις πρώτες πρωινές ώρες της **18ης Οκτωβρίου 1943**, τα ναζιστικά στρατεύματα ξεκίνησαν τις εκκαθαρίσεις τους.

Χωριά πυρπολούνται, κάτοικοι εκτελούνται, περιουσίες διαρπάζονται.

Στο Καβαλλάρι οι Γερμανοί κατέστρεψαν 45 σπίτια και εκτέλεσαν 6 κατοίκους.

Μανασσής Ιωαννίνων

Η καταστροφή του χωριού

Το χωριό πυρπολήθηκε στις 23 Οκτωβρίου 1943 από γερμανικό στρατιωτικό τμήμα της Ορεινής Μεραρχίας Εντελβάις. Την 1^η Αυγούστου της ίδιας χρονιάς το χωριό κανονιοβολήθηκε από το Γερμανικό Πυροβολικό που έδρευε στην περιοχή Ελεούσα έξω από τα Ιωάννινα και σκοτώθηκαν δύο άτομα.

23 Οκτωβρίου 1943: Οι Γερμανοί καίνε την Καλουτά στο Ζαγόρι.

Ένα ποίημα του Τάκη Σακελλαρίου για το χαλασμό, το κάψιμο της Καλουτάς

Ξυπνήστε αετοί του Μισκελιού

Ζαγοριανά μ' απδόνια!

Ανοιξτε τις φτερούγες σας μεσουρανίς πετάξτε,

να μην βραχνιάσουν οι καπνοί τη λαγαρή λαλιά σας

κι οι φλόγες, που θεάρατες χορεύουνε τ' αιψήλου,

να μην σας καψαλίσουνε τ' ανάλαφρα φτερά σας!

Δέστε απ' εκεί το χαλασμό, τη στάχτη, τα ρημάδια,

που οι μαυρ' δράκοι άπλωσαν

στ' όμορφο το Ζαγόρι!

Πέστε τραγούδια θλιβερά σκούζτε, καταραστήτε

Μ' αίμα μας ήρθε η Άνοιξη, σκλάβο το Καλοκαίρι

το έρμο το Φθινόπωρο με μαύρα μοιρολόγια

Φωτιά, τσεκούρι, αφανισμό οι Γερμανοί σκορπάνε

στου Ζαγοριού τ' αρχοντικά τα ζηλεμένα σπίτια

Καίνε κρεβάτες απλωτές, νοντάδες στολισμένους

μ' ανατολίτικα χαλιά της Βενετιάς σόημα

Σφάζουν γελάδια και τραγιά, πίνουν κρασιά μοσχάτα

κι ύστερα στις μεσουράνες τις φλόγες των σπιτιών μας

σπίνουν αλλόκοτο χορό, σκούζουν σαν βρυκολάκοι

Άνοιξε, θέ μου, τάρταρα τους χαλαστές να πνίξουν

λαμπρός να βγεί ο αυγερινός, λεύτερος χρυσήλιος

Να σειούνται τα καμπαναριά στις λευτεριάς τη μέρα.

(Τάκης Σακελλαρίου 23 Οκτωβρίου 1943)

Καλουτάς Ζαγορίου

Τρίστενο Ζαγορίου 20/10/1943

Το Τρίστενο Ανατολικού Ζαγορίου, (τέως Δρεσενίκον Επαρχίας Δωδώνης μέχρι το 1927 όπου και άλλαξε το όνομά του με το διάταγμα 1.4.1927 (ΦΕΚ76/1927)), δεν είναι γνωστό τότε δημιουργήθηκε ως χωριό. Είναι ένα από τα πιο όμορφα και νοικοκυρεμένα χωριά του Ανατολικού Ζαγορίου.

Να τι γράφει ο Γιάννης Σαραλής στο βιβλίο του το “Ζαγόρι” του 1957”: Το Τρίστενο είναι το χωριό με την συγρητημένη σιωπηλή ομορφιά του, γιατί βρίσκειται γυρμένο στην ανατολική βουνοπλαγιά του Γρεβενιτίου. Πρέπει να το προσέξης και να το αναζητήσεις. Και άμα το γνωρίσεις μένεις έκθαμπος από το εξάισιο θέαμα που ξανοίγεται μπροστά σου. Το βουνό πάνω από το χωριό χωρισμένο σε τρία διάσελα αφήνει να κατηφορίζει ίσα μ' αυτό όλος εκείνος ο πολυπόικλος θησαυράς του πράσινου που ξεκύνεται μαζί με τα κρυστάλλινα νερά του και κατακλύζουν το χωριό μ' ένα ορμητικό και χαρούμενο θρίαμβο. Το Τρίστενο κρύφτηκε μέσα στα βαθύσκια φυλλώματα των δέντρων κι ανασαίνει τη δροσιά του νερού ακούοντας το αιώνιο νανούρισμά του. Μονάχα οι τρεις κορφούλες του βουνού βαλμένες στη σειρά στέκονται κι αγναντεύουν το δρόμο μας...” Στην είσοδο του χωριού το κτίριο του κοινοτικού ξενώνα και μια μεγάλη μοσχοϊτιά μας υποδέχονται και σκαλοπάτια τερματίζουν την πορεία του αχμήματός μας.

Η γοητεία του Τριστένου είναι ότι περπατάς, όχι επειδή απαγορεύεται αλλά επειδή από κατασκήνους δεν προβλέφθηκε (ευτυχώς) να υπάρχουν αμαρτητοί δρόμοι. Ανεβαίνοντας τα σκαλιά βρισκόμαστε σε μια από τις ωραιότερες πλατείες του Ζαγορίου. Μπαλκονάτι, σχεδόν κυκλική, στα 940μ. υψόμετρο, με δύο τεράστιους πλατάνους (ο ένας φιλοξενεί επάνω του ένα καμπαναριό).

Ανεβαίνοντας λίγα σκαλιά ακόμα, βρισκόμαστε σε άλλο επίπεδο της πλατείας όπου βρίσκεται το σολίδι του χωριού, η υπέροχη εκκλησία του Αγ. Γεωργίου, κτισμένη με κλασική Ζαγορίσια αρχιτεκτονική το 1793. Λίγα είναι τα κτίσματα που διατηρούν την κλασική Ζαγορίσια αρχιτεκτονική αφού όπως και τα υπόλοιπα χωριά του Ανατολικού του (φτωχού) Ζαγορίου, έτσι και το Τρίστενο γνώρισε τρομακτικές καταστροφές από τους βομβαρδισμούς των Γερμανών κατά το 1943. Έτσι τα περισσότερα σπίτια έχουν την χαρακτηριστική κόκκινη τσιγκινη στέγη από χρηματοδοτήσεις του σχεδίου Μάρσαλ μετά τον πόλεμο.

Επί Ιταλικής κατοχής, πριν την εμφάνιση των Γερμανών 150 κάτοικοι του χωριού φυλακίστηκαν διαδοχικά.

Στις 17 Οκτωβρίου 1943 το 22^ο ορεινό σώμα στρατού, των Γερμανικών δυνάμεων κατοχής στην Ήπειρο, ανέλαβε τη διεύθυνση της επιχείρησης «Πάνθηρας».

Το σχέδιο «Πάνθηρας» προέβλεπε την εισβολή στον Ηπειρωτικό ορεινό όγκο της Πίνδου, από τέσσερα σημεία. Οι γερμανικές δυνάμεις κινήθηκαν προς τα ορεινά χωριά της περιοχής μας ξεκινώντας από την Κόνιτσα, τα Γιάννινα, από την περιοχή της Άρτας και από την ανατολική πλευρά του περάσματος του Μετσόβου.

Τις πρώτες πρωινές ώρες της **18^{ης} Οκτωβρίου 1943**, τα ναζιστικά στρατεύματα ξεκίνησαν τις εκκαθαρίσεις τους.

Χωριά πυρπολούνται, κάτοικοι εκτελούνται, περιουσίες διαρπαζονται.

Οι Γερμανοί έκαψαν 138 από τα 150 σπίτια, το σχολείο και δύο εκκλησίες, εκτέλεσαν πέντε κατοίκους.

«Ο Μανασσής είναι χωριό του νομού Ιωαννίνων του δήμου Κεντρικού Ζαγορίου. Βρίσκεται στις βόρειες πλαγιές του Μιτσικελίου ανάμεσα στα χωριά Καλουτά και Δίκορφο. Ο πληθυσμός του είναι 37 κάτοικοι σύμφωνα με την απογραφή του 2001.

Το χωριό είναι ανακηρυγμένος παραδοσιακός οικισμός καθώς διατηρεί στοιχεία Ζαγορίτικης αρχιτεκτονικής. Χρονολογείται από τον 15ο αιώνα

Δεν είναι γνωστό από πού έχει ονομαστεί το χωριό ούτε από ποιους και πότε κτίστηκε. Το τοπωνύμιο πρέπει να θεωρείται κυριώνυμο από το επώνυμο Μανασσής, άποψη που με αμφιβολία διατυπώνει και ο Λαμπρίδης, ο οποίος αναρωτιέται αν υπάρχει σχέση μεταξύ των οικογενειών Μανασσή, που άκμασαν στα Γιάννινα κατά το έτος 1540, με το χωριό Μανασσή. Ωστόσο, ήδη από το 1431 η Μανασσή αναφέρεται ανάμεσα στα 14 χωριά που είχαν συνθηκολόγηση με τους Τούρκους.

Η ακμή του χωριού συμπίπτει με τα χρόνια της εξουσίας του Αλή Πασά. Οι Μανασσιώτες ταξίδευαν στη Ρουμανία και ο πλούτος έμπαινε στο χωριό άφθονος. Ήταν χωριό φημισμένο για τα αρχοντόσπιτά του, για το ωραίο του κρασί αλλά κυρίως για τους γλεντζέδες κατόικους του. Για τον πλούτο του αυτό χτυπήθηκε πολύ από τους ληστές.

Στα μέσα του περασμένου αιώνα είχε 400 κατοίκους και 2 σχολεία. Κάπκε στις 23 Οκτώβρη 1943 από τους Γερμανούς. Μόνο ένα σπίτι σώθηκε και η Εκκλησία, ενώ υπήρξε και ένα θύμα. Στην περίοδο του εμφυλίου πολέμου μερικές οικογένειες έφυγαν από το χωριό και εγκαταστάθηκαν σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης.

Με προεδρικό διάταγμα του 2005 αναγνωρίστηκε επίσημα ως μαρτυρικό χωριό».

Βοβούσα Ζαγορίου

Κτισμένη στις δύο όχθες του ποταμού Αώου, η Βωβούσα (Μπαϊδέσσα), κοσμεύεται στο κέντρο της με ένα από τα ωραιότερα μονότοξα πέτρινα γεφύρια του Ζαγορίου που κτίστηκε το 1748 από τον Αλέξιο Μήσιο. Ενταγμένη στο Ζαγόρι η Βωβούσα γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη κατά την περίοδο της αυτονομίας του Ζαγορίου στα πλαίσια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Ιστορικά εμφανίζεται πριν 1000 χρόνια με πέντε οικισμούς (το Μπαϊτάι, η Πλάκα, η Αγία Παρασκευή, η Τσιάσκα και ο Άγιος Δημήτριος) που αργότερα ενώθηκαν σε ένα. Τα πρώτα στοιχεία για τον πληθυσμό της Βωβούσας υπάρχουν από το 1801, όταν η πανούκλα κτύπησε την περιοχή, με εκατοντάδες νεκρούς.

Στην απογραφή του 1817 ζούσαν 270 οικογένειες με 2500 κατοίκους. Την ίδια χρονιά ληστρικές επιθέσεις Αλβανών και Βλάχων αναγκάζουν περισσότερες από 120 οικογένειες σε φυγή και αποδημούν. Στο

χρονικό διάστημα από το 1824 έως το 1831, λόγω των ληστρικών επιδρομών, η Βωβούσα έμεινε ακατοίκητη.

Μετά την απελευθέρωση του 1913 η Βωβούσα απαλλάχτηκε από κάθε είδους επιδρομών και ακολούθησε μια ειρηνική πορεία έως το 1940. Το 1943 κάπκε από τους Γερμανούς. Διασώθηκε μόνον η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, αξιόλογο μνημείο του χωριού.

Το χωριό ξαναζωντανεύει στα τέλη της δεκαετίας του 50 με αρχές του 60, όπου οι λίγες οικογένειες που επιστρέφουν μέσα από δύσκολες συνθήκες ασχολούνται με την υλοτομία και την κτηνοτροφία. Σήμερα η βασική απασχόληση των κατοίκων είναι η υλοτομία και η κατεργασία του ξύλου.

Με Προεδρικό Διάταγμα 29/2019 αναγνωρίστηκε ως Μαρτυρικό Χωριό της περιόδου 1941–1945.

Το πρόγραμμα της εκδήλωσης

Έναρξη: «Βγήκα Ψηλά και πλάγιασα» – «Στο Σούλι βγαίνει ο Αυγερινός»
Κλαρίνο Θοδωρής Γεωργόπουλος. Τραγούδι Κώστας Τζίμας

1η ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΑΙΔΙΚΑ ΧΟΡΕΥΤΙΚΑ

Κομπανία Τάσου Μαγκλάρα

Τάσος Μαγκλάρας κλαρίνο, Αλέξανδρος Μαγκλάρας τραγούδι, Ηλίας Μούτσιος κρουστά, Βαγγέλης Χουσέ βιολί, Νίκος Χαλκιάς λαούτο

«Σήκω Δημήτρω μ' κι άλλαξε» Ελένη Βίτσα
«Εσείς βουνά της Κορυτσάς» Βαγγέλης Κώτσου
«Λυγαριά Πορτοκαλιά» Χορωδία Π.Σ.Ε.

ΧΟΡΕΥΤΙΚΑ

- α. Σύλλογος Ηπειρωτών Ηλιούπολης
β. Ηπειρωτικός Σύνδεσμος Πειραιώς
- α. Ένωση Ηπειρωτών Ιλίου
β. Σύλλογος Ηπειρωτών Θρυσίου Πεδίου
- Σύλλογος Ηπειρωτών Αγίων Αναργύρων «Ο Πύρρος»
- Σύλλογος Ηπειρωτών Πετρούπολης
- Σύλλογος Ηπειρωτών Καλλιθέας
- α. Σύλλογος Ηπειρωτών Καματερού
β. Αδελφότητα Απανταχού Κρασιτών
- α. Σύλλογος Ηπειρωτών Χαϊδαρίου
β. Σύλλογος Διβρωτών Β. Ηλείου
- Ένωση Ηπειρωτών Αχαρνών
- Σύλλογος Σαρακατσανίων Νομού Θεσπρωτίας
- Πολιτιστικός Σύλλογος Ηπειρωτών Αγίας Βαρβάρας «ΑΠΕΙΡΩΤΑΝ»

ΧΟΡΟΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ

Άρης Κατσινέλης
Χρήστος Δημητρίου
Έφη Ρούτη, Βασίλης Τσουνής
Βασίλης Τσουνής, Έφη Ρούτη
Βαρβάρα Μπότσαρη, Θοδωρής Μπότσαρης
Βαρβάρα Μπότσαρη, Θοδωρής Μπότσαρης
Βαρβάρα Μπότσαρη, Θοδωρής Μπότσαρης
Ζωή Τσουνη
Κώστας Τομαράς, Μαρία Βασιλάκη
Νίκος Ζέκης, Εμμανουέλλα Γεωργούση
Αμαλία Ρέτζιου
Βασίλης Καλατζής
Αλέξανδρος Γιαννακάς
Εμμανουέλα Γεωργούση

3η ΕΝΟΤΗΤΑ ΜΕΤΣΟΒΟ – ΣΥΡΡΑΚΟ – ΣΑΡΑΚΑΤΣΑΝΑΙΟΙ

Κομπανία Βασίλη Γεραγόρη

Βασίλης Γεραγόρης κλαρίνο, Κώστας Γεραγόρης κρουστά, Γιώργος Νικόπουλος λαούτο, Κώστας Κωσταγιώργος βιολί

«Θάλασσα πλατιά» Αντρέας Μεσοβίτης
«Θέλω να ρίξει μια βροχή» Νίκος Καλαμίδας
«Μήλο μου χρυσό μου μήλο» Νίκος Καλαμίδας

ΧΟΡΕΥΤΙΚΑ

- Πανηπειρωτική Ένωση Ν. Καβάλας
- Σύλλογος Τυφλών και Φίλων Ηλείου «Ελπίδα» και Φάρος Τυφλών Ελλάδος
- Πανηπειρωτικός Σύλλογος Πατρών
- Φιλοπρόδοος Σύλλογος Μηλιωτών Ιωαννίνων «Οι Μέρανοι»
- Σύλλογος Ηπειρωτών Φαρσάλων και Περικώρων
- Εν Αθήναις Σαρακατσανίοι Ηπειρώτες
- Σύλλογος Ηπειρωτών Ζεφυρίου
- Αδελφότητα Ρωμανιωτών Αττικής Λάκκα Σούλι
- Σύλλογος Ηπειρωτών Θρυσίου Πεδίου
- Ηπειρωτικός Σύνδεσμος Πειραιώς

ΧΟΡΟΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ

Γεώργιος Καραγεωργίου
Χριστίνα Μαλάμου
Αλέξανδρος Χάιδας, Ελευθερία Λάμπρη
Μαριλένα Τζαλονίκου
Νίκος Γκριτζαλής
Γεώργιος Γεωργίου
Άρης Κατσινέλης
Θοδωρής Τζαρτζούλης
Βασίλης Τσουνής, Έφη Ρούτη
Χρήστος Δημητρίου

2η ΕΝΟΤΗΤΑ ΣΟΥΛΙ – ΘΕΣΠΡΩΤΙΑ

Κομπανία Τάσου Μαγκλάρα

Τάσος Μαγκλάρας κλαρίνο, Αλέξανδρος Μαγκλάρας τραγούδι, Ηλίας Μούτσιος κρουστά, Βαγγέλης Χουσέ βιολί, Νίκος Χαλκιάς λαούτο

«Τρία Μπαϊράκια» Χορωδία Π.Σ.Ε.
«Οσμαντάκας» Αλέξανδρος Μαγκλάρας
«Αργυροκαστρίτικο» Οργανικό

ΧΟΡΕΥΤΙΚΑ

- Μορφωτικός Εξωραϊστικός Σύλλογος Νεοχωρόπουλου
- Αδελφότητα Σκληβανιτών Ιωαννίνων
- Σύλλογος Ηπειρωτών Αγίων Αναργύρων «Ο Πύρρος»
- Πολιτιστικός Σύλλογος Ηπειρωτών Αγίας Βαρβάρας «ΑΠΕΙΡΩΤΑΝ»
- Σύλλογος Ηπειρωτών Καλλιθέας
- Σύλλογος Ηπειρωτών Πετρούπολης
- Εκπολιτιστικός Σύλλογος Καρβουναρίου
- Ένωση Ηπειρωτών Νέας Σμύρνης Π. Φαλήρου «Η ΤΙΤΑΝΗ»
- Εκπολιτιστικός Σύλλογος Παγκρατίου Παραμυθιάς
- Πολιτιστικός Σύλλογος «Αγ. Κοσμάς» Λιβαδειάς - Δ. Φοινικαίων Αυλώνας

ΧΟΡΟΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ

«Δουρούτη» Ροζαλία Νούση
Στέργιος Ζιώγας
Βαρβάρα Μπότσαρη, Θοδωρής Μπότσαρης
Εμμανουέλα Γεωργούση
Βαρβάρα Μπότσαρη, Θοδωρής Μπότσαρης
Βαρβάρα Μπότσαρη, Θοδωρής Μπότσαρης
Λαμπρινή Δήμα
Χρήστος Λιόντης
Παναγιώτης Παππάς
Δημήτρης Τσαρκοβίστας - Ιουλία Τζαφέρη

4η ΕΝΟΤΗΤΑ ΑΡΤΑ – ΤΖΟΥΜΕΡΚΑ – ΠΡΕΒΕΖΑ

Κομπανία «Λαλιτάδες»

Δημήτρης Ρίζος κλαρίνο, Κώστας Κωσταγιώργος βιολί, Δημήτρης Ρίζος του Κλέωνα λαούτο, Ματίνα Τζήκα τραγούδι-κρουστά, Δημήτρης Τσίπρας τραγούδι

«Άρτα μ' γιατί δε χαίρεσαι»
«Τζουμέρκα μου περήφανα»
«Πρεβεζάνικο συρτό»

ΧΟΡΕΥΤΙΚΑ

- Πολιτιστικός και Εξωραϊστικός Σύλλογος Αγ. Αναργύρων Άρτας
- Επιμορφωτικός Σύλλογος Νεοχωρίου Άρτας
- Λύκειο Ελληνίδων -Παράρτημα Άρτας
- Αδελφότητα Ανωγειστών Φιλιππιάδας
- Δήμος Πρέβεζας
- α. Πανηπειρωτικός Σύλλογος Εύβοιας
β. Πολιτιστικός και Επιμορφωτικός Σύλλογος Αμμουδιάς Σπλάντζας Χρύσα Ευθυμίου
- Ένωση Ηπειρωτών Ιλίου
- Σύλλογος Ηπειρωτών Καματερού
- Σύλλογος για τη διάδοση και διάσωση του πολιτισμού της Άρτας Β. Ηλείου «Το Μοναστήρι της Παναγιάς»
- Σύλλογος Ηπειρωτών Ηλιούπολης

ΧΟΡΟΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ

Γιάννης Σαπλαούρας
Γιάννης Σαπλαούρας
Γιάννης Σαπλαούρας
Γλυκερία Τσίρκα
Αλέξανδρος Καρτεζίνης
Κώστας Φρυγανιώτης
Χρύσα Ευθυμίου
Έφη Ρούτη, Βασίλης Τσουνής
Κώστας Τομαράς
Άρης Κατσινέλης
Άρης Κατσινέλης

• ΑΝΑΓΓΕΛΙΑ ΕΠΙΣΗΜΩΝ

- Χαιρετισμός του Προέδρου του Δικτύου Μαρτυρικών Πόλεων και Χωριών Ελλάδας Αθανάσιου Παπαδόπουλου

Τραγουδι: «Παραμυθιά γιατί φορείς τα μαύρα», Σάββας Σιάφρας

5η ΕΝΟΤΗΤΑ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΕΣ ΓΕΦΥΡΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ

Κομπανία Θοδωρή Γεωργόπουλου

Θοδωρής Γεωργόπουλος, κλαρίνο, Μιχάλης Ζάμπας, τραγούδι-λαούτο, Παναγιώτης Ξυδέας, βιολί, Θοδωρής Τσουνής, κρουστά

Χορεύουν:

«ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΘΕΣΣΑΛΙΚΩΝ ΣΩΜΑΤΕΙΩΝ» ΚΑΙ ΜΕΛΗ ΤΗΣ

Χοροδιδάσκαλος Βασίλης Βασιλάρας

«Καραγκούνα»

«Τρικαλινή μου πέρδικα» Μιχάλης Ζάμπας

Μπεράτι. «Κοντούλα η βλάχα» Ελένη Βίτσα

ΧΟΡΕΥΤΙΚΑ

1. Ομοσπονδία Θεσσαλικών Σωματείων «Η ΘΕΣΣΑΛΙΚΗ ΣΤΕΓΗ»
2. Σύλλογος Θεσσαλών Χαϊδαρίου
3. «Θεσσαλική Ένωση» Θριασίου Πεδίου
4. Σύλλογος Καρδισσιωτών Αττικής
5. Σύλλογος Θεσσαλών Φυλής

ΧΟΡΟΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ

Βασίλης Βασιλάρας

Σωκράτης Παππάς

Βαγγέλης Παππάς

Μαριλένα Λαζαροπούλου

Δέσποινα Γερμόλα

«Ένα πουλί θαλασσινό». Το αποδίδει το Εργαστήρι Πολυφωνίας της Π.Σ.Ε.

Κυρατζής: Ο Αλέξανδρος Λαμπρίδης

7η ΕΝΟΤΗΤΑ ΚΟΝΙΤΣΑ

Κομπανία Αντώνη Κακούρη

Αντώνης Κακούρης κλαρίνο, Φάνης Κατσιώτας τραγούδι, Χρήστος Ευαγγέλου ακορντεόν, Βαγγέλης Μπακρής λαούτο, Νίκος Κατσαρός κρουστά.

«Παπά Γιώργης»

«Ένα παλικαράκι ρούσο κι όμορφο»

«Δυο δυο κι άλλα δυο – Τάξε κερί στην Παναγιά»

ΧΟΡΕΥΤΙΚΑ

1. Σύλλογος Ηπειρωτών Ν. Ιωνίας «ΑΠΕΙΡΟΣ ΓΑΙΑ»
2. Πολιτιστικός Επιμορφωτικός Σύλλογος Παιανίας
3. Αδελφότητα Ηπειρωτών Αργυρούπολης
4. Ένωση Ηπειρωτών Περιστερίου
5. ΈΝΩΣΗ Ηπειρωτών Βύρωνα
6. ΈΝΩΣΗ Ηπειρωτών Αχαρνών
7. Σύλλογος Ηπειρωτών Γλυφάδας «Η ΠΙΝΔΟΣ»
8. Ομοσπονδία Ραδοβιζινών Άρτας
9. Σύλλογος Ηπειρωτών Αρτέμιδος

ΧΟΡΟΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ

Νίκος Τριανταφύλλου

Νίκος Τριανταφύλλου

Νίκος Τριανταφύλλου,

Νίκος Ζέκης

Νίκος Παπαδιώτης

Βαγγέλης Κουτσοπάνος

Σωκράτης Παππάς

Φάνης Μεντής

Ηλίας Ντίνος

Βασιλική Τάγκα-Τσώλα

Κώστας Χονδρογιώργος

- Ομιλία του Προέδρου του Δ.Σ. της Π.Σ.Ε. Χρυσόστομου (Μάκη) Κιάμου-Χήτου

Τραγουδι: «Κλαίνε, θρηνούνε τα βουνά», Δημήτρης Τσίφρας

- ΚΟΠΗ ΤΗΣ ΠΙΤΑΣ

- ΒΡΑΒΕΥΣΕΙΣ

6η ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΩΓΩΝΙ

Κομπανία Αντώνη Κακούρη

Θοδωρής Γεωργόπουλος, κλαρίνο, Μιχάλης Ζάμπας, τραγούδι-λαούτο, Παναγιώτης Ξυδέας, βιολί, Θοδωρής Τσουνής, κρουστά

«Όλες οι χώρες τα χωριά»

«Μπεράτι»

«Κλέφτες»

ΧΟΡΕΥΤΙΚΑ

1. Σύλλογος Ηπειρωτών Χαϊδαρίου
2. Αδελφότητα Αετόπετρας Δωδώνης
3. Πολυφ. & Χορ. Όμιλ. Κοσσοβίτσας Άνω Δερόπολη
4. Σύλλογος Βορειοηπειρωτών Δήμου Φυλής
5. Πολιτιστικός Σύλλογος «Δρόπολη»
6. α.Συλλ. Αρτινών Β. Ηπείρου «Η Άρτα μου»
β. Πολιτιστική Ένωση Βουθρωτό
7. Σύλλογος Διβριωτών Βορείου Ηπείρου
8. Αδελφότητα Απανταχού Κρασιτών
9. α. Σύνδεσμος Ηπειρωτών Ζωγράφου
β. Ομοσπονδία Μουργκάνας
10. Αδελφότητα Ηπειρωτών Ν. Μάκρης-Μαραθώνα-
Ραφήνας-Πικερμίου «Η ΑΓΙΑ ΕΙΡΗΝΗ»

ΧΟΡΟΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ

Νίκος Ζέκης,
Εμμανουέλλα Γεωργοπούση
Νίκος Ζέκης
Βασιλική Σέντη
Παναγιώτα Σκευή
Ευδοξία Πάσχου
Νίκος Ζέκης
Νίκος Ζέκης
Νίκος Ζέκης
Κώστας Τομαράς
Μαρία Βασιλάκη
Απόστολος Γεωργίου
Απόστολος Γεωργίου

Νίκος Ζέκης

ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΟ ΜΟΥΣΙΚΟ «ΠΕΡΙΔΙΑΒΑΣΜΑ»

Χορός για όλους

Ο Γιάννης Καψάλης, ο Νίκος Ζωιδάκης με τον Μάκη Τσίκο και όλο το μουσικό επιτελείο σε μια πανελλαδική μουσική πανδαισία.

Πόντιοι, Θεσσαλοί, Ηπειρώτες, Κρήτες, όλοι μαζί, με τραγούδι και χορό, αδέρφωμένοι, συνοδοιπόροι και συνδημιουργοί πολιτισμού.

Οργανωτική Επιτροπή: Διοικητικό Συμβούλιο Π.Σ.Ε.
Επιμέλεια Προγράμματος: Χρήστος Τούμπουρος , Έφορος Πολιτισμού Π.Σ.Ε. Κείμενα: Γιάννης Βέλλης , Χρήστος Τούμπουρος Παρουσίαση: Ηλίας Γκογιάνος , Δανάη Φώτου Διδασκαλία και Διεύθυνση Παραδοσιακής Χαρωδίας Π.Σ.Ε.: Βαγγέλης Κώτσου Διδασκαλία και Διεύθυνση του Πολυφωνικού Εργαστηρίου της Π.Σ.Ε.: Αλέξανδρος Λαμπρίδης Επιλογή Χορευτικού Προγράμματος: Χρήστος Τούμπουρος , Μαρίνα Τζάκου Ροή Προγράμματος: Αλέξανδρος Λαμπρίδης , Μαρίνα Τζάκου , Νίκος Ζέκης , Ελένη Ντάσιου Υπεύθυνοι χορευτικών: Σωκράτης Τσατσούλης , Έφη Ρούτη Γραμματεία: Όλγα Φώτη Γραφιστική Επιμέλεια Εκδόσεων: Ματίνα Χελιδώνη Ηχητική Κάλυψη: «Ηχος» Κώστας Καμβίσης
Θερμές ευχαριστίες στον Ηπειρώτη καθηγητή Σχολής Καλών Τεχνών, Θεόδωρο Παπαγιάννη για την προσφορά του έργου του, για τη δημιουργία της αφίσας.
ΠΑΝΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΣΥΝΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΕΛΛΑΔΟΣ Η Κορυφαία Οργάνωση των Απόδημων Ηπειρωτών Κλεισθένους 15 –105 52 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 2103243822 – 2103241137 e-mail: info@paneriotiki.com-www.panepirotiki.com
Πρόεδρος: Μάκης Κιάμος Α΄ Αντιπρόεδρος: Κώστας Ζηκόπουλος Β΄ Αντιπρόεδρος: Αλέξανδρος Λαμπρίδης Γενικός Γραμματέας: Σωτήρης Κολιούσης Ειδικός Γραμματέας: Δονάτος Γκέλιας Ταμίας: Κωνσταντίνος Κωνσταντίνου Αναηπειρωτής Ταμίας: Σωκράτης Τσατσούλης Έφορος Τύπου: Γιάννης Βέλλης Έφορος Δημοσίων Σχέσεων: Μαρίκα Γκόνη
Έφορος Πολιτισμού: Χρήστος Τούμπουρος Έφορος Πνευματικού Κέντρου: Νατάσα Κοντούλη Μέλη: Νίκος Γιαννούλης , Χριστόφορος Ευθυμίου , Νίκος Ζέκης , Μηνάς Ζέρβας , Αντώνης Κοντός , Κώστας Λάμπας , Κώστας Λιάγκος , Γιάννης Νάκης , Μαρίνα Τζάκου , Γιώργος Τζομάκας , Αλέξανδρος Σπύρου , Ηλίας Χρηστάκος , Δημήτρης Σούκης , Πάυλος Χρήστου .

ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ. Η ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΚΡΙΤΩΝ

Στις 29 Σεπτεμβρίου 1943 διαπράχτηκε ένα από τα σοβαρότερα και ειδικότερα εγκλήματα από τους φασίστες Γερμανούς εισβολείς.

Τα Γερμανικά στρατεύματα κατοχής εκτέλεσαν 49 Προκρίτους της Παραμυθιάς.

Τέτοια αποτρόπαια εγκλήματα δεν διαγράφονται από τη μνήμη της ανθρωπότητας.

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΗΣ ΕΚΤΕΛΕΣΗΣ ΤΩΝ 49 ΠΡΟΚΡΙΤΩΝ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑΣ, 29 – 9 -1943

Στη διάρκεια της τριπλής κατοχής για τη Θεσπρωτία, Ιταλικής, Γερμανικής, Μουσουλμανικής, η Παραμυθιά έζησε τις πιο εφιαλτικές και τραγικές στιγμές στη μακρά της ιστορία. Η πιο αποφράδα ημέρα ήταν εκείνη που ξημέρωσε στις 29-9-1943. Το σχέδιο αποκεφαλισμού του ηγετικού στοιχείου της πόλης είχε καταστρωθεί από καιρό, το είχε καταστρώσει το λεγόμενο «Τοπικό Συμβούλιο» που συνήλθε τότε υπό την προεδρία του μουσουλμάνου Νουρί Μπέη Ντίνο. Αρχιτέκτονας της μεγάλης συμφοράς ο Μαζάρ Ντίνο «αδελφός του προηγούμενου και αρχηγός των μουσουλμανικών αποσπασμάτων».

Τη νύχτα της 27ης Σεπτεμβρίου 1943 αποσπάσματα ένοπλων μουσουλμάνων με επικεφαλής Γερμανό αξιωματικό συνέλαβαν 53 άνδρες κάθε ηλικίας. Η έναρξη των συλλήψεων δόθηκε με τη ρίψη φωτοβολιδών, ενώ ταυτόχρονα η πόλη βούιζε από τους θρήνους γυναικών και παιδιών. Οι συλληφθέντες μεταφέρθηκαν στις υπόγειες αίθουσες του Δημοτικού Σχολείου. [...]

Στις 28-9-1943 με την εποπτεία των Γερμανών, 35 πατριώτες κρατούμενοι από τα γύρω χωριά άνοιξαν στο χωράφι ιδιοκτησίας Τσαμάτου, στη θέση «Άγιος Γεώργιος» (όπου σήμερα το Ηρώο των πεσόντων), τους ομαδικούς τάφους. Στις 29-9-1943 το χάραμα της μέρας, μεταφέρθηκαν στον προκαθορισμένο τόπο της εκτέλεσης οι μελλοθάνατοι φρουρούμενοι από μουσουλμάνους Τσάμηδες και λίγους Γερμανούς. Ακολούθησαν σκηνές φρίκης. Πατέρας παρακαλούσε ν' αφήσουν ελεύθερο το 16χρονο γιο του και ο γιος ικέτευε να σκοτώσουν αυτόν και να αφήσουν τον πατέρα να αναθρήψει τις μικρότερες αδελφές. Τελικά εκτελέστηκαν πατέρας και γιος. Άλλοι προσπάθησαν με γενναϊότητα να δραπετεύσουν αλλά χτυπήθηκαν από τις σφαίρες των μουσουλμάνων Τσάμηδων που είχαν περιζώσει την περιοχή. Όρα 7 το πρωί το κροτάλισμα των πολυβόλων έσβησε το χαμόγελο των αγέρωχων ανδρών.

Η εκτέλεση τους ανακοινώθηκε αμέσως με έγγραφο του γερμανικού φρουραρχείου Παραμυθιάς που θυροκαλλήθηκε στο οίκημα όπου στεγάζονταν τα γραφεία της τότε Κοινότητας Παραμυθιάς. **Με την ηρωική θυσία των εκτελεσθέντων συμπατριωτών μας η Παραμυθιά αναγορεύτηκε σε μαρτυρική πόλη.** [...]

Η θυσία της Παραμυθιάς έχει μια θλιβερή ιδιαιτερότητα. Γιατί εδώ οι θύτες δεν ήταν μόνοι τους. (...) Στη Θεσπρωτία, εκτός από τους Ιταλούς φασίστες και Γερμανούς ναζί κατακτητές, βασικός συντελεστής των τραγικών γεγονότων της περιόδου 1941-1944, ήταν η ηγεσία των μουσουλμάνων κατοίκων της περιοχής, των γνωστών και ως Τσάμηδων, που συμπαρέσυρε σε μια γενετισαρική, εγκληματική συμπεριφορά απέναντι στους χριστιανούς συμπολίτες και συγχωριανούς τους, ολόκληρη τη μουσουλμανική μειονότητα της Θεσπρωτίας. Την 29-9-1943 οι Γερμανοί κατακτητές και οι μουσουλμάνοι Τσάμηδες της περιοχής, συνεργάτες των Ιταλών και Γερμανών σ' όλη τη διάρκεια της κατοχής, εκτέλεσαν στην Παραμυθιά της Θεσπρωτίας σαράντα εννιά χριστιανούς, πολίτες της μικρής πόλης. Η πράξη αυτή ήταν το αποκορύφωμα μιας ατελείωτης σειράς εγκλημάτων πολέμου, που διέπραξαν σε αगाστή συνεργασία οι Τσάμηδες μαζί με τις δυνάμεις κατοχής, σ' ολόκληρη τη Θεσπρωτία από την πρώτη ως την τελευταία ημέρα της Κατοχής.

Αποσπάσματα από το βιβλίο του Παναγιώτη Χρ. Τσαμάτου «*Εν Παραμυθία τη 29-9-43*» Παραμυθιά, Σεπτέμβριος 2007

Οι εκτελεσθέντες πρόκριτοι της Παραμυθιάς

Πηγή: Η ΓΗ ΤΩΝ ΘΕΣΠΡΩΤΩΝ-Γιάννης Παρόλας-Η ανακομιδή των λείψανων των 49

- 1) Τσαμάτος Π. Ευάγγελος, ιερέας, 1879.
- 2) Αλιγιάννης Φ. Δημήτριος, χαλκουργός, 1876.
- 3) Αλιγιάννης Δ. Ιωάννης, παντοπώλης, 1918.
- 4) Αλιγιάννης Φ. Κωνσταντίνος, χαλκουργός, 1878.
- 5) Αλιγιάννης Κ. Σωτήριος, παντοπώλης, 1907.
- 6) Αποστολίδης Π. Απόστολος, υποδηματοποιός, 1898.
- 7) Βαλασκάκης Σ. Ελευθέριος, ιατρός, 1913.
- 8) Γιαννάκης Ι. Νικόλαος, καθηγητής Γυμναστικής, 1918.
- 9) Δρίμιζας Δ. Χαράλαμπος, ράφτης, 1894.
- 10) Ευαγγέλου Ε. Ευθύμιος, καφεπώλης, 1888.
- 11) Ζιάγκος Γ. Κωνσταντίνος, ιδιωτικός υπάλληλος, 1899.
- 12) Κακούρης Α. Περικλής, διδάσκαλος, 1906.
- 13) Κατσούλης Α. Κων/νος, διδάσκαλος.
- 14) Κλήμης Θ. Δημήτριος, σαγματοποιός, 1909.
- 15) Κοτζαλέρης Ε. Εμμανουήλ, διευθυντής Αγροτικής Τραπέζης.
- 16) Κουρσούμης Θ. Κων/νος, καφεπώλης.
- 17) Κωνσταντίνου Ι. Κων/νος, σιδηρουργός, 1909.
- 18) Κωνσταντίνου Ι. Παναγιώτης, σιδηρουργός, 1918.
- 19) Μάνος Π. Νικόλαος, εστιάτορας, 1890.
- 20) Μαρέτας Ν. Γεώργιος, εστιάτορας, 1900.
- 21) Μαρέτης Γ. Ανδρέας, ωρολογοποιός, 1895.
- 22) Μητσιώνης Α. Ιωάννης, συντηρητής ραπομπαχών, 1890.
- 23) Μουσελίνης Σ. Γεώργιος, ράφτης, 1897.
- 24) Μουσελίνης Π. Σταύρος, ιδιωτικός υπάλληλος, 1894.
- 25) Μπαζάκος Θ. Ιωάννης, διδάσκαλος, 1909.
- 26) Μπάμπας Γ. Νικόλαος, υφασματέμπορος, 1900.
- 27) Μπάμπας Ν. Σπυρίδων, μαθητής, γιος του Μπάμπας Γ. Νικολάου, 1927.
- 28) Νάστος Χ. Ευάγγελος, παντοπώλης, 1884.
- 29) Πάκος Γ. Πάκος, αγροκτηματίας, 1906.
- 30) Παπαθανασίου Χ. Βασίλειος, καφεπώλης, 1895.
- 31) Πάσχος Π. Γεώργιος, παντοπώλης, 1897.
- 32) Πάσχος Δ. Λεωνίδας, δερματέμπορος, 1897.
- 33) Ράπτης Δ. Αθανάσιος, παντοπώλης, 1880.
- 34) Ρίγγας Γ. Αθανάσιος, παντοπώλης, 1878.
- 35) Σιαμάς Π. Γεώργιος, ταχυδρομικός υπάλληλος, 1894.
- 36) Σιωμόπουλος Β. Κωνσταντίνος, γυμνασιάρχης, 1888.
- 37) Σπυρομήσιος Π. Σπυρίδων, υποδηματοποιός, 1892.
- 38) Στρουγγάρης Α. Ανδρέας, παντοπώλης, 1911.
- 39) Σωτηρίου Χ. Κων/νος, αγωγιάντης, 1887 (γιος και πατέρας από το Γαρδίκι που διέμεναν στην Παραμυθιά στα σπίτια των αδερφών Τσούλα).
- 41) Τζώνης Δ. Κων/νος, βιβλιοπώλης, 1898.
- 42) Τσαμάτος Ε. Νικόλαος, ράφτης, 1903.
- 43) Τσίλης Δ. Κωνσταντίνος, αγωγιάντης, 1911.
- 44) Τσούλας Β. Γεώργιος, ζαχαροπλάστης, 1898.
- 45) Τσούλας Β. Θεόδωρος, υποδηματοποιός, 1907.
- 46) Τσούλας Β. Κων/νος, υποδηματοποιός, 1902.
- 47) Φάτσας Γ. Θωμάς, μυλωνάς, 1885.
- 48) Φείδης Θ. Αριστοφάνης, ιδιωτικός υπάλληλος.
- 49) Χρυσόχοος Κ. Απόστολος, συνταξιούχος σχολάρχης, 1882

«Τεκμηριωμένη ιστορική αλήθεια, του εγκληματικού ναζιστικού παρελθόντος των Τσάμηδων»

(Από την ομιλία του π. Προέδρου της Δημοκρατίας Από την ομιλία του π. Προέδρου της Δημοκρατίας κ. Προκόπη Παυλόπουλου, στην εκδήλωση 29Σεπτεμβρίου 2018 για την δολοφονία των Προκρίτων της Παραμυθιάς Σεπτέμβριος 2043)

“Οφείλει η γειτονική μας χώρα, η **Αλβανία**, για την οποία τρέφουμε φιλικά αισθήματα, αλλά ως προς την οποία θα είμαστε πάντοτε ειλικρινείς, (να γνωρίζει ότι) όλα περνούν από τον σεβασμό της αλήθειας και της ιστορίας.. Πρέπει να ξέρει λοιπόν, πως το λεγόμενο Τσάμικο είναι ζήτημα γιατί έγιναν συνεργάτες των Ναζί. Και όσο το στηρίζει, είναι σαν να υπερασπίζεται τους εγκληματίες εκείνους που αιματοκύλησαν όλη την Ευρώπη και να μην υπολογίζει, ότι η Ευρώπη στην οποία προσδοκά να μπει, είναι το οικοδόμημα που δημιουργήθηκε, για να μην ζήσουμε ποτέ ξανά αυτά τα εγκλήματα, αυτή την θηριωδία. Της λέμε απόλυτα ειλικρινά. Εάν θέλει την φιλία μας και την καλή γειτονία, τη στήριξη μας για την ευρωπαϊκή της πορεία που είναι απαραίτητη άλλωστε, οφείλει αμέσως να αποδεχτεί την αδιαμφισβήτητη ιστορική αλήθεια του εγκληματικού ναζιστικού παρελθόντος των Τσάμηδων και να μην το αναφέρει ποτέ ξανά στις μεταξύ μας σχέσεις. Κάθε φορά που το αναφέρει, είναι ζήτημα τιμής για μας. Όχι πια, ποτέ ξανά. Ας το καταλάβουν. Δεν είναι θέμα εκδίκησης. Είναι θέμα δικαιοσύνης, το οφείλουμε στις ψυχές όλων εκείνων, που σήμερα είναι κοντά μας”.

(...) Οι Τσάμηδες, συμπεριφέρθηκαν ως κατακτητές και συνεργάτες των Ναζί, και επισήμανε, πως δεν μπορεί ιστορικά να αμφισβητηθεί η ολέθρια εγκληματική τους δράση τότε. Παραφράζοντας τον Έλιοτ, θα μπορούσα να πω ότι εκείνος ο Σεπτέμβρης του 1943 ήταν και παραμένει, ο πιο σκληρός μήνας στην ιστορία τούτης της περιοχής, της Παραμυθιάς. Ο τόπος γνώρισε μια ανείπωτη θηριωδία των Ναζί και των «συμμάχων τους της εποχής εκείνης Τσάμηδων. Με αυτήν την αναφορά, δεν σκοπεύω, δεν είναι ο ρόλος μου, δεν είναι ο χαρακτήρας μου, να προκαλέσω διχασμούς, αλλά οφείλω, είναι στοιχειώδες χρέος μου, γι'αυτό να αποκαταστήσω την ιστορία, ως έχει, λέγοντας στους γείτονες, τι είναι εκείνο που μπορεί να μας κάνει να πορευτούμε μαζί, αλλά και τι είναι εκείνο το οποίο αδιαπραγμάτευτα θα αρνηθούμε, όχι μόνο για την Ελλάδα, αλλά και για την ίδια την Ευρωπαϊκή οικογένεια».

(...) Σ' ένα πλαίσιο Ιερής Μνήμης των θυμάτων αυτής της θηριωδίας και μακριά από κάθε λογική αντεκδίκησης, εντάσσονται και οι έναντι της Γερμανίας απαιτήσεις της χώρας μας για το κατοικικό δάνειο και τις εν γένει αποζημιώσεις της γερμανικής ναζιστικής κατοχής, ενώ σημείωσε πως είναι θέμα δικαιοσύνης και νομικού πολιτισμού της Ευρώπης».

ΚΡΥΟΠΗΓΗ ΖΑΛΟΓΓΟΥ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Ένα Μαρτυρικό χωριό στην Ήπειρο

Η Μαρτυρική κοινότητα Κρυοπηγής, στις υπώρειες του όρους του Ζαλόγγου, μια ανάσα από το μνημείο της θυσίας των Σουλιωτισσών, ακριβώς 80 χρόνια πριν βίωσε τη σκόπιμη απάνθρωπη εκτέλεση 23 ανδρών της στο εκτελεστήριο Αγρινίου από τις Γερμανικές ναζιστικές δυνάμεις κατοχής ανήμερα της Μ. Παρασκευής, τον Απρίλη του 1944. Είχε προηγηθεί η εκτέλεση άλλων τριών στους μύλους Τσαραγόρας στο τέρμα Κρυοπηγής - Μυρσίνης από τις Ιταλικές φασιστικές δυνάμεις, ενώ δυο μήνες μετά το ολοκαύτωμα στο Αγρίνιο οι Γερμανοί με δεύτερη επέλαση στο χωριό και με βομβαρδισμό σκότωσαν κι άλλους 5 (3 άνδρες και 2 γυναίκες). **Συνολικά το μικρό χωριό πλήρωσε σε αλληπάλληλα ολοκαυτώματα φόρο αίματος 31 ανθρώπων της σε ένα χρόνο!**

Το χωριό στοχοποιήθηκε επειδή οι κάτοικοί του υπήρξαν πρωτεργάτες στην πάνδημη Εθνική Αντίσταση κατά του Ναζισμού, καθώς υπήρξε έδρα του ΕΑΜ και του τοπικού εφεδρικού ΕΛΑΣ. Πρέβεζας και ύστερα αφετηρία της επίθεσης του ΕΔΕΣ κατά των Γερμανών τον Ιούνιο του 44. Τέθηκε στο πρόγραμμα δε των μαζικών εκκαθαρίσεων της μεραρχίας Εντελβάις στην Ήπειρο και των διαταγών εκδίκησης των δυνάμεων κατοχής.

Την άνοιξη του 44 τρεις ομάδες της έκαναν επιδρομή με δύναμη 300 πάνω-πλων στρατιωτών, οι οποίοι λεηλάτησαν τα πάντα, πυρπολόησαν σχεδόν το σύνολο των σπιτιών και τελικά πήραν ομήρους 28 άνδρες και τους μετέφεραν στις φυ-

λακές του Αγρινίου. Εκεί, ανήμερα της Μ. Παρασκευής μάλιστα, ανάμεσα σε 120 Αγρινιώτες πατριώτες εκτέλεσαν και τους δικούς μας 23. Μετά δυο μήνες εισέβαλαν ξανά στο έρημο χωριό και σκότωσαν τρεις άντρες και δυο γυναίκες με βομβαρδισμούς. Η μία πέθανε έχοντας αγκαλιά τα βρέφη της, ενώ κάπκε μαζί και η μονή Ζαλόγγου.

Αυθημερόν με την πρώτη εισβολή των Γερμανών και των συνεργατών τους πυρπολήθηκαν στην Κρυοπηγή 4 πέτρινες κατοικίες σε σύνολο 12, ενώ διασώθηκαν οι 3 νοοί και το Σχολείο, επειδή υπήρξαν αρχηγείο και χώροι εστίασης των 300 εισβολέων και των συνεργατών τους, καθώς και τόποι ανακρίσεων, υπό τη διοίκηση του Γερμανού διοικητή Πρέβεζας. Πυρπολήθηκαν επίσης μερικώς είτε καταστράφηκαν πλήρως 56 καλυβδόσιπτα (που αποτελούσαν κυρίαρχο τύπο κατοικιών) σε σύνολο 66, στη διάρκεια ενδελεχούς έρευνας για ενοχοποιητικά στοιχεία που θα επιβεβαίωναν ότι η Κρυοπηγή ήταν έδρα του τοπικού ΕΑΜ-ΕΛΑΣ Πρέβεζας-Ζαλόγγου και Σουλίου. Παράλληλα τα πάντα λεηλατήθηκαν ακόμα και για διασκέδαση. Καταστράφηκαν δηλαδή ολοσχερώς 60 κτίρια κάθε είδους σε σύνολο 72 με πρόσχημα την απουσία των αρχηγών των οικογενειών, είτε γιατί απόντα μέλη ορισμένων σπιτιών ανήκαν στην Αντίσταση. Παράλληλα απειλήθηκαν οι εναπομείναντες κάτοικοι που δεν πιάστηκαν όμηροι (28 συνολικά) ότι στην επόμενη επιδρομή θα εκτελούνταν ό,τι κινείται και θα πυρπολούνταν τα πάντα.

Επακολούθησε αρπαγή σχεδόν του συνόλου των βοσειδών που βρέθηκαν σταβλισμένα (άνω των 200 μονάδων) και μεγάλου αριθμού αιγοπροβάτων και άλλων οικόσιτων. Επίσης επιτόπια αρπαγή των πενιχρών υπορχόντων, ώσπου δεν απέμεινε τίποτε από την πενιχρή σοδειά του έτους, ενώ τα γυναικόπαιδα και οι ηλικιωμένοι, μετά την αποχώρηση της ακρίδας, στριμώχτηκαν σε σπηλιές και καλύβες που μπορούσαν στοιχειωδώς να κατοικηθούν, μέχρι να εγκατασταθούν μετά από πολύ καιρό σε νέες κατοικίες που συλλογικά επισκεύασαν.

Επακολούθησαν η αγωνία για την τύχη των ομήρων και η τελική καταλήστευση με την καλλιέργεια μάταιων ελπίδων για εξαγορά και διάσωση της ζωής των (προγραμμένων βέβαια) ομήρων, δεδομένου ότι οι κάτοικοι μετέφεραν στην Πρέβεζα ολάκερο καμiónι με σφάγια, γαλακτοκομικά, σιτηρά, όσπρια, ποτά και κάθε είδους

τιμαλφή και χρήματα που διέθεσαν ή συγκέντρωσαν με έρανο σε όλο το νομό. Τα οποία παραδόθηκαν σε εξέχοντα εκπρόσωπο της τότε διοίκησης με σκοπό τη διαμεσολάβησή του στο Αγρίνιο, προκειμένου να απελευθερωθούν οι συγχωριανοί που είχαν μεταφερθεί εκεί, όπου ήταν τόπος εκτελέσεων από την αρχή της κατοχής. Η Κρυοπηγή έπεσε δηλαδή στα γαμπιά νύχια και των μαυραγοριτών. Όσπου ανήμερα της Μεγάλης Παρασκευής του 1944 ήρθαν τα μαντάτα της συμφοράς και θρήνοι και μοιρολόγια απλώθηκαν και κυριαρχούσαν στο χωριό από τότε για χρόνια πολλά και που ακόμα και σήμερα συνηκούν στη μαρτυρική αυτή γωνιά του Ζαλόγγου.

Κατά συνέπεια γίνεται ξεκάθαρο πως η Μαρτυρική Κοινότητα Κρυοπηγής υπέστη μεγάλη καταστροφή σε ανθρώπινες ζωές και υλικές ζημιές κάθε είδους, πληρώνοντας με αίμα και παντί τρόπο την ορόθυμη διάθεση για την Αν-

τίστασή της στις δυνάμεις κατοχής, καθώς διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στο νομό στον αγώνα κατά των φασιστικών και ναζιστικών δυνάμεων του Άξονα.

Ας είναι αιώνια η μνήμη των νεκρών, των οποίων έπονται τα ονόματα, καθώς και όλων όσων χάθηκαν σε όλη την Ελλάδα κι όχι μόνο, για τον ίδιο λόγο κι ας μην επιτραπεί ποτέ ξανά να ξαναγεννηθούν νεοναζιστικά ή νεοφασιστικά παρόμοια εγκληματικά μορφώματα στον τόπο μας και όπου γης. Παραμένει πάντα αδικαίωτο το αίτημα των αποζημιώσεων για τις σφαγές και τα ολοκαυτώματα σε όλη τη χώρα και στον τόπο μας, καθώς και για την επιστροφή του διαπραγμένου «δανείου»...

Εκτός από τα ονόματα των εκτελεσθέντων παρατίθενται απόσπασμα ποιήματος του Γ. Ρίτσου, το μνημείο πεσόντων Κρυοπηγής, όπου κάθε χρόνο αποτίεται φόρος τιμής από τους κατοίκους του χωριού, το Δήμο Πρέβεζας και Αγρινίου και εικόνες που αναφέρονται στα γεγονότα και τα στοιχειοθετούν.

Η Κρυοπηγή Ζαλόγγου Πρέβεζας αναγνωρίστηκε και τυπικά ως Μαρτυρικό χωριό με το Προεδρικό Διάταγμα 32 /2020/ΦΕΚ. 59/Α/ 12-3-2020 και εντάχθηκε έτσι στην αλυσίδα των μαρτυρικών τόπων, ενώ είναι αδελφοποιημένη με το Δήμο Αγρινίου. Τα οστά των πεσόντων έχουν εναποτεθεί σε κοινό κενotάφιο στο Μνημείο, στο κέντρο του χωριού, όπου κάθε χρόνο τιμώνται όλα τα θύματα της Κατοχής 40-44 κάθε Μεγάλη Παρασκευή. Με φροντίδα μάλιστα της Π.Σ.Ε. έχουν αποτυπωθεί και κινηματογραφικά τόσο το χρονικό, όσο και μαρτυρίες αυτοπτών μαρτύρων για τη θυσία και της Κρυοπηγής.

Βόλφη Αγγελική, (γένος Πάνη)	Πάννης Γεώργιος
Ζήκας Βασίλειος	Παννός Διονύσιος
Ζήκας Κωνσταντίνος	Παννός Ιωάννης
Ζήκας Κωστούλης	Παννός Κωνσταντίνος
Ζήκας Μιχαήλ	Παννός Σπυρίδων
Καλόγερος Μονής Ζαλόγγου	Πέππας Χαράλαμπος
Κατσάνου Αθηνά, (γένος Τσούτση)	Σοπικιώτης Βασίλειος
Κουρούνης Αντώνιος	Σοπικιώτης Χαράλαμπος
Κίτσος Χρήστος	Σοπικιώτης Νικηφόρος
Μπαρτζώκας Σταύρος	Τζιμς Σπυρίδων
Ντελής Αλέξιος	Τζιμς Γεώργιος
Ντελής Ιωάννης	Τσούτσης Δημήτριος
Ντελής Χρήστος	Τσούτσης Μιλτιάδης
Ντόμωρης Βλάσιος	Τσούτσης Μιχαήλ
Πάννης Ευάγγελος	Τσούτσης Σπυρίδων
	Τσούτσης Χαράλαμπος

ΑΝΑΣΤΑΣΙΜΟ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟ Για τους πεσόντες στην κατοχή Αγρινιώτες και για όλους τους Ρωμιούς – θύματα του ναζισμού Τόπος ιερός, εδώ που οι αντίχριστοι ξανασταύρωσαν το Χριστό και την Ελλάδα, κι ήταν Παρασκευή Μεγάλη, 14 του Απρίλη, και κει που η γης ανάβρυζε κρινάκια, παπαρούνες χαμομήλια για το Πάσχα σκάφτηκαν τάφοι και στους τάφους δε χωρούσαν οι λεβέντες, και μες στα σπλάχνα δε χωρούσε τόσος πόνος. Βάφει τ' αυγά της νέας Λαμπρής και του μπαξέ σας τα τριανταφυλλάκια, βάφει και τα πουκαμισάκια τους τα τρυπημένα από τα βόλια και τα πουκαμισάκια τους πλατειές σημαίες αερολάμνουν κι οι νιοι λεβέντες τα κρατάν και παν μπροστά στην ιστορία. Συντηρητικό Τραγούδι Γιάννης Ρίτσος Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1981, σ. 180 κε (απόσπασμα)	
---	--

Από τον Ψηφιακό δίσκο CD της Πανηπειρωτικής Συνομοσπονδίας Ελλάδας

Θωμάς Ντελής, 15 ετων τότε. «Και από 'κει απολύθ' καμαν εμείς. Οι άλλ' τους σκότωσαν, τους έκαψαν...»

ΑΝΑΣΤΑΣΙΜΟ ΜΝΗΜΟΣΥΝΟ

Για τους πεσόντες στην κατοχή Αγρινιώτες Και για όλους τους Ρωμιούς — θύματα του ναζισμού

...
Τόπος ιερός, εδώ που οι αντίχριστοι ξανασταύρωσαν το Χριστό και την Ελλάδα, κ' είταν Παρασκευή Μεγάλη, 14 του Απρίλη, και κει που η γης ανάβρυζε κρινάκια, παπαρούνες χαμομήλια για το Πάσχα σκάφτηκαν τάφοι και στους τάφους δε χωρούσαν οι λεβέντες, και μες στα σπλάχνα δε χωρούσε τόσος πόνος.
Κι' είταν το Αγρίνι ολάκερο ένας Επιτάφιος μ' όλα του τα κεριά σβησμένα
Κι αντίς καμπάνες απ' τον όρθρο ως το σπερνό, ντουφεκίες ακούγονταν, κ' οι κρεμασμένοι σάλευσαν σαν καβαλάρηδες του ανέμου κ' έφευγαν πάνω απ' το χρόνο και μες στο απόβροχο, τη νύχτα της Ανάστασης, τ' άστρα που βγήκανε, λάμψη δεν είχαν
κ' είτανε τ' άστρα σα βρασμένο στάρι για τα κόλλυβα των σκοτωμένων, στάρι πιτσιλισμένο μαύρη ζάχαρη, μαύρη σταφίδα, μαύρο ρόδι, και στις αυλές, την άλλη μέρα, αντίς αρνιά να ψήνονται, τραγούδια ν'

αντηχούνε,
κ' ήλιοι τα πορτοκάλια, μες απ' τα πλυμένα φύλλα, να φωτίζουν του χορού τις δίπλες, μουγκός ο θρήνος και μουγκή η κατάρα πνίγονταν μες στις σκλαβιάς το μαύρο φόβο,
Αϊ, μανάδες Αγρινιώτισσες, τι μαύρο πουν' το μαύρο χρώμα, η μαύρη νύχτα και το μαύρο σας σταυροδετό τσεμπέρι, το κυπαρίσι της σιωπής στο μαύρο κορφοβούνι ως και της λεμονίστας τ' άσπρα λουλουδάκια μαύρισαν κ' εκείνα ως και το κόκκινο αίμα των παιδιών σας μαυρολόγούσε πάνω στα λιθάρια.
Αϊ, μανάδες Αγρινιώτισσες, μαύρος καημός που βόσκησε τα φύλλα της καρδιάς σας, όμως το γαίμα των παιδιώνε σας βγαίνει πάνω απ' το μαύρο κόκκινο της θυσίας, της αγρύπνιας κόκκινο, κόκκινο της συγής και της ελπίδας, το κόκκινο της λευτεριάς, κόκκινο κατακόκκινο.
Βάφει τ' αυγά της νέας Λαμπρής και του μπαξέ σας τα τριανταφυλλάκια, βάφει και τα πουκαμισάκια τους τα τρυπημένα από τα βόλια και τα πουκαμισάκια τους πλατειές σημαίες αερολάμνουν κ' οι νιοι λεβέντες τα κρατούν και παν μπροστά στην ιστορία.
Και νάτοι ολόμπροστα, να ο Χρήστος, κι ο Αβραάμ, νάτος κι ο Πάνος, Νάτος κι ο κάπταν Λίας, να κι ο Πάσχος, 19 χρονώ παλληκαράκι, νάτοι οι 120 Αγρινιώτες μπρος στην μάντρα της Αγιά Τριάδας,

να κ' οι 55 εκεί στο σταυροδρόμι που περνάει το τραίνο Αγρίνι-Μεσολόγγι, φορτωμένο μίλα,
να κ' οι 200 της Πρωτομαγιάς στο Σκοπευτήριο της Καισαριανής με τις αγριομολάχες,
να το προσφυγολόι της Κοκκινιάς με τα μεγάλα δαφνοκλάδια της Δημοκρατίας
να και το Δίστομο, το Κούρνοβο, και τα Καλάβρυτα με τα καμμένα σπίτια,
νάτος κι ο Γοργοπόταμος- με το γιοφύρι του σαν κόκκινο άλογο ορθωμένο,
να κ' οι αγωνιστές του 21 και οι άλλοι πριν, κ' οι άλλοι μετά,
παιδιά μας, τα παιδιά μας με σημαίες μεγάλες.
Μπροστά, μπροστά, κατάμπροστα, μέσα στο φως που πρόβαλε μεγάλο απ' τις πηλγές τους, μπροστά, μπροστά, φωνάζοντας:
εκεί που η Λευτεριά ανατέλλει απ' το αίμα μας, θάνατος δεν υπάρχει.
Λοιπόν μην κλαίτε μάνες Αγρινιώτισσες, θάνατος δεν υπάρχει μόνο τα χέρια δώστε, αδέλφια μου, να βασιλέψει ειρήνη, ν' ανθίσει γέλιο στις ματιές, να λάμψει ο κόσμος όλος, κι όλος ο κόσμος μια φωνή να τραγουδήσει: Ειρήνη, Ειρήνη, Ειρήνη.

Αθήνα, 4 V 80

Γιάννης Ρίτσος

Το Ολοκαύτωμα του Κομμένου (16 Αυγούστου 1943)

Ξημερώματα της 16^{ης} Αυγούστου 1943 οι Γερμανοί μπήκαν στο Κομμένο και διέπραξαν την ανεπίπρωτη θηριωδία. 317 οι νεκροί. Μεταξύ αυτών και 97 παιδιά.

«Εκείνη η μαύρη πύλη που βγήκε απ' την κοιλιά των αυτοκινήτων ήτανε, θαρρείς, χιλιάδες βρυκολάκοι που σκορπίσανε με πολλή ποδοβολή περίγυρα, με σίδερα κι' αστροπελεκία στα χέρια τους που τα σταυρώνανε δαιμονισμένα και κλείσανε τα περάσματα όλα και τις ποριές ως τη φαρδιά νεροσυρμή του Άραχτου-και αν δοκιμάσουνε, να πνιγούνε κάτω από φοβερούς βίραγγες. Δεν είκανε νου να μετρήσουνε, όμως πρέπει να 'τανε πεντακάσοι κι' απάνω. Και στις τέσσερεις άκρες παραμονεύανε μπουκές πολυβόλων ολάνοιχτες και φοβερίζανε τα σύμπαντα».

«Πάνε τα Μαλλαίικα!»

[...] Στου θόδωρα Μάλλιου τις ψηλές σκάλες γάμος κεφαλικός γενότανε. Πάντρευε την πρώτη θυγατέρα του, την Αλεξάντρα, κι ένας Παχυκαλαμιώτης, ο θιοχάρης Καρίνος, την έπαιρνε. Κι ο θόδωρα Μάλλιος ήταν νοικοκύρης από τους πρώτους κι είχε φερμένα από την πόλη λογιή λαλούμενα κι είχε καλεσμένους πολλούς, ντόπιους και ξένους, και το γλέντι φούντουσε αποβραδís με το πανηγύρι, τράβηξε ολονυχτίς και κει προς τα ξημερώματα, με τα νιογάμπρια πισσμένα χέρι-χέρι στο χοροστάσι, βρισκότανε πια στην άψη του.

Οπότε μπούκαρε το σκυολόγι και σάλος βαρύς σηκώθηκε. Τα λαλούμενα σπάσανε μονομιás κι' η καρδιά των βιολιτζήδων περδίκισε σαν την ξεμοναχιασμένη κι ακυβέρνητη βάρκα που τη δέρνει φουσκοθαλασσιά μεσολίμαναν. Κι οι γυναίκες ματώσανε τα στήθια και φωνάζανε, με τα παιδιά κρεμασμένα σφικτά στην τραχηλιά και γύρω στα σκέλια του, κι οι γερόντιοι από την τρομάρα τους παραδώσανε. Και για τους άντρες δεν ήτανε διάβα καμιά.

(...) Σωριαστήκανε τότε νύφη και γαμπρός. Γείρανε τ' αμάλαγα κορμιά τους και δαγκάσανε τη μαύρη γης πριν προκάνουνε τ' άμοιρα να χαρούνε τα νιάτα και την ομορφιά τους. Και καμιά σαρανταριά χαθήκανε. Χτυπιότανε στους τοίχους σαν την άδικη κατάρα κι ανεβασμένοι στα κεφαλόσκαλα του πόνου λυγίζανε βαριοί και μονοκόμματοι κάτω. Και το αίμα έκαμνε λίμνη σωστή και πελάγωσε και από τα νεροβάρελα γι πει κι από τις ποτίστρες για τα ζωντανά και τα κηπάρια, μ' αφρισμένους καταρράχτες απ' τ' ανοικτά παράθυρα πέρασε στους δρόμους και κολυμπούσανε τα κουφάρια σωρός μέσα κι έβλεπες πού και πού ν' αναδεύουνε χέρια σπασμένα κι ανοιγμένα κεφάλια ν' αρμενίζουσε. Κι αυτοί προφτάσανε να τραβήξουνε έξω από τη φωτιά τ' ασημικά και τα γεννήματα.

(...) Πάνε τα Μαλλαίικα!

Γιάννη Δάλλας, *Η Σφαγή του Κομμένου*, Εκδ. Ηπειρωτικές Εκδόσεις «Πέτρα», 2008

«- Και τι είναι που πάθαμε, σκέφτηκα, μπροστά στη συμφορά του γένους μας και τη συμφορά όλου του σκλαβωμένου κόσμου; Άμποτε η μικρή αυτή θυσία μας να γίνει μια σκαλωσιά πιο πάνου για τη λευτεριά και τη Δικαιοσύνη.

Εκείνοι πέσανε, μα μεις θα παλαίψουμε ακόμα.

Εις μνήμην

Στους 317 νεκρούς του Κομμένου της Άρτας

Εσένα δεν σε ανάσπασεν ανταρτομάνα πλάση, με μπαταριές κι' αλαλητά, όπου σπηλιές και δάση. Όπλα σου Εσένα ταπεινά κι' ασύγκριτα στη χάρη: η τσάπα, το ξινάρι.

Ι

Αηλά. Που και του βάρβαρου τη λύσσα εκεί ψηλά

σου, τραχειά που σε πιλάτεψε, με τ' ολοκαύτωμά σου. Εσύ γλυκά την έκαμες, αμνέ μαζί κι αρκαούδι, μεροδουλιού τραγούδι.

II

Στην Παναγιά σου επήγαίνες μ' ένα κερί στο χέρι κι' ο θάνατος που ελούφαζε, σου 'στησε εδώ καρτέρι. Αδικοχασμένες μου!... Πάν' τα στερνά σου, πάνε καμπίσιε και τσοπάνε. Στα τρίςτρατα, κατάστρατα, κορμιά καρβουνιασμένα.

Οι νιοι. Μια πούλια του χωριού χλιοπομπή, η παρθένα! Κι ένα που δεν εκρόνιασε, κομμένη εκορφολόγα της μάνας του τη ρόγα.

III

Πάει το Κομμένο. Μια φωτιά κι ως την καρδιά τ' ανθώπου. Τα περιβόλια ανταριαστά κι' εκεί στην όχτη ανάρια βουλιάξαν τα πριάρια. Εψές η δόξα πέρασεν εδώ με το Στιχάρι, σολωμικά, κι' αν έσκυψε δεν πύρ' ένα χορτάρι. Και το στεφάνι σου 'πλεξε μια πικρολησιμονάνθια -Σου το 'πλεξε μ' αγκάθια.

IV

Σπιτόπουλα-παιδόπουλα πολέμου ειρηνοκράχτου, σε μια περιστεροφωλιά του στοιχειωμένου Άραχτου. Κι' όλα τα βόσκησε η φωτιά: δέντρα, βουνά, πατρίδα μαζί και την ελπίδα... κι' η φήμη απλώθηκε παντού κι' ανέβηκε ως τ' αστέρια, κι' ακούστηκε στις γειτονιές και στ' ανταρτολημέρια: -Τώρα κοντά στα Δίστομα και στα Ψαρά, σα φάρος,

ζει του Κομμένου ο χάρος!

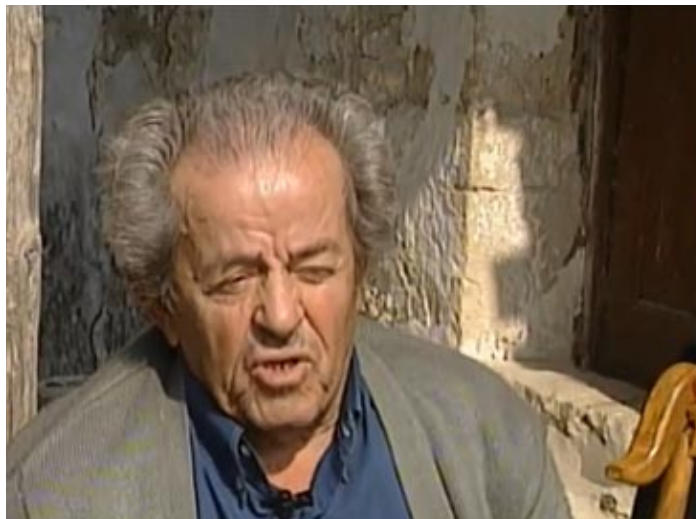
Το ποίημα του Γιάννη Δάλλα γράφτηκε το 1945 και βρίσκεται στο τέλος του χρονικού «*Η Σφαγή του Κομμένου*», το οποίο ο ποιητής δημοσίευσε στην «Φιλολογική Πρωτοχρονιά» των εκδόσεων Μαυρίδη το 1947.

Από τον Ψηφιακό Δίσκο cd της Π.Σ.Ε. για τα Μαρτυρικά Χωριά της Ηπείρου Κομμένο Άρτας

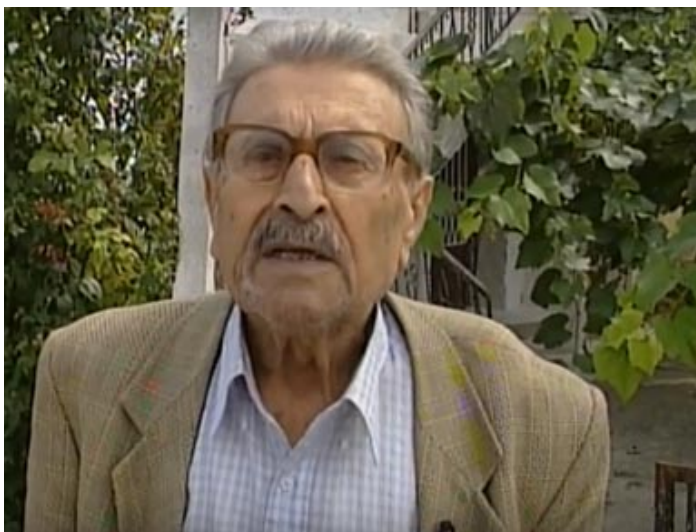
Αρτεμισία Κοντογιάννη, 11 ετών

«Κι όταν καίγονταν τα παιδιά ζωντανά, τα άκουγε, τα άκουγε η μάνα μου»

Γρηγόρης Κοντογιάννης, 14 ετών

«Η μάνα μ' καίγονταν κι ο πατέρας μ' ήταν στην πόρτα καμένος»

Σπύρος Σταμάτης, 18 ετών

«Την αδερφή μ', την έκαψαν ζωντανή με πέντε πρατίνες»

Αλέξανδρος Μάλλιος, 13 ετών

«Και σκοτωθήκανε σαράντα άτομα. 7 αδέρφια δικά μου, 2 γονείς. Και μείναμε εμείς οι δύο»

Αγαθή Βλάχου, 13 ετών

«Βάραγαν απ' την πόρτα κι απ' το παράθυρο. Τράβηξαν τη μάνα μου στον τοίχο. Την πήραν, την έριξαν μέσ' τη μέσ', έμασαν όλα τα ρούχα και την έκαψαν»

Κομμένο: Το κακό έρχεται από πολύ μακριά

Η ομιλία του Μωυσή Ελισάφ στο Κομμένο Άρτας 16 Αυγούστου 2020

Συγκλονιστική, αλλά και πολύ διδακτική, η ομιλία του Μωυσή Ελισάφ, καθηγητή Ιατρικής και π. Δημάρχου Ιωαννίνων, για την επέτειο της σφαγής στο μαρτυρικό ηπειρώτικο χωριό **Κομμένο** από τα γερμανικά ναζιστικά στρατεύματα, τον Αυγουστο του '43.

1.- Επιφορτίστηκα με τη μεγάλη τιμή να είμαι ο ομιλητής σ’ αυτή την ετήσια εκδήλωση του μαρτυρικού σας χωριού. Το χρέος μου συνεπώς σήμερα είναι να επαναφέρω τη φρίκη της 16^{ης} Αυγούστου του 1943. Να αφηγηθώ πως μια ομάδα Γερμανών με βαρύ οπλισμό υπό τις διαταγές ενός Γ. Ζάλμιγκερ έφτασαν στο μαρτυρικό τούτο χωριό και επί εννέα ώρες σκότωναν, βιάζαν, έκαιγαν, κατέστρεφαν. Και όταν αποκαμωμένοι αποχώρησαν, αφού καλόφαγαν, άφησαν πίσω τους 317 νεκρούς μεταξύ των οποίων 97 νήπια και παιδιά ως 15 ετών και 119 γυναίκες. Και επιστρατεύοντας την αμφισβήση, αλλά και αμφίβολης αξιολογίας δυνατότητα του λόγου, να αναπαραστήσω τη φρίκη. Εγχείρημα, αναγκαίο, αλλά δύσκολο ως ακατόρθωτο.

Κρατώ όμως από τη φρίκη εκείνης της ημέρας μόνο δυο κορυφαίες στιγμές: Εφτά μηνών βρέφος κήκκε με βενζίνη που τέθηκε με βαμβάκι στο βελούδινο στόμα του και η άλλη ετοιμόγεννη κοπέλα βρέθηκε σφαγμένη και ξεκοιλιασμένη με το έμβρυο νεκρό πεταγμένο δίπλα της. Σταματώ. Ο «γενναίος» αυτός στρατιώτης του Χίτλερ, (Χ. Ντόνσι), 20/χρονος τότε, που αργότερα στη μεταπολεμική Γερμανία έγινε δάσκαλος και αργότερα Δ/ντης Σχολείου, για να διδάξει και πάλι προφανώς Γκαίτε και Σίλλερ. Εκτελούσε, λέει, διαταγές. Εκτελούσε διαταγές, και αυτός, ως εκτελεστικό όργανο, κάτι, ας πούμε ως πλήκτρο του πιάνου, εφάρμοσε με αξιοζήλευτη ακρίβεια την εντολή. Και ως εδώ τερματίζονταν η ευθύνη του.

Είναι, όμως έτσι;

2.- Με στόχο να προσεγγίσω ακριβώς το αντίθετο, θα ακολουθήσω άλλο δρόμο: Γυρνώντας προς τα πίσω με αφορμή την επέτειο δεν θα σταθώ επίμονα μόνον στο «πώς έγινε το γεγονός». Από την ιατρική που διακονώ για περισσότερο από 30 χρόνια, γνωρίζω πως οι περισσότερες ασθένειες δεν εμφανίζονται με τη διάγνωσή τους. Επωάζονται αθόρυβα σε πολύ παλαιότερους καιρούς. Η 16 Αυγούστου του 1943 δεν ήταν ένα γεγονός ουρανοκατέβητο. Ήταν η μαύρη συνέπεια μιας ακόμη πιο μαύρης αιτίας. Συνεπώς θα ακολουθήσω το δρόμο με στόχο να προσεγγίσω το «γιατί συντελέστηκε αυτό το τερατούργημα». Ποιο σύστημα προηγήθηκε μέσα στο οποίο επώαστηκε το αυγό τούτου του φιδιού, που έκοψε το νήμα της ζωής ακόμη και σε μωρά παιδιά. Η 16 Αυγούστου του 1943- ήταν ημέρα παραφροσύνης για το μαρτυρικό χωριό του Κομμένου.

Το κακό όμως έρχονταν από πολύ μακριά.

3.- Από την οπτική αυτή μπορούμε άφοβα να υποστηρίξουμε ότι η μοίρα του μαρτυρικού Κομμένου γράφτηκε στις εκλογές που έγιναν τις 5 Μαρτίου του 1933 στη Γερμανία. Όταν ο Χίτλερ έλαβε ποσοστό 43,9%. Ποιοι ήταν εκείνοι που δεν είδαν ότι πίσω από το ιδεαλιστικό μακιγιάζ του νέο-μεσσία, υποκρύπτονταν η πιο ωμή βαρβαρότητα ενός παρανοϊκού δικτάτορα και με τη θέλησή τους τον προώθησαν στον εξώστη της απόλυτης εξουσίας; Πέντε μόλις χρόνια αργότερα ο μεγάλος Γερμανός συγγραφέας Thomas Mann,θα αναρωτηθεί δημόσια:

«*Τι έχουν άραγε οι συμπατριώτες μου κατά νου όταν παντάρουν ό, τι έχουν και δεν έχουν προκειμένου να βοηθήσουν αυτό το φαύλο, αιμοσταγές, ηθικά τυφλό, περιφρονητέο και οικουμενικά καταδικαστέο καθεστώς να φτάσει στη νίκη - μια νίκη που, ακόμα και αν μια μέρα κατακτιόταν δεν θα γινόταν σε καμιά περίπτωση ανεκτή, μια νίκη που δεν θα ήταν δυνατόν να διατηρηθεί, που δεν θα επέτρεπε ποτέ στην Ευρώπη, αλλά και ούτε στην ίδια τη Γερμανία να βρει γαλήνη» ...*

Και λίγο παρακάτω

«*Ποια στρεβλή έννοια αφοσίωσης, ποια διεστραμμένη έννοια φιλοτιμίας υπαγόρευσε στον λαό να το-*

ποθετήσεί τόσο τυχάρπαστες ασημαντότητες σε ένα βάθρο τέτοιου μεγaleίου».

Και όμως στις 5 Μαρτίου του 1933 ο πολιτικός χάρτης της Γερμανίας βάφτηκε «καφετί», το χρώμα των εθνικοσοσιαλιστών. Η πόρτα της αβύσσου άνοιξε. Οι δαίμονες ήταν ήδη στη σκηνή και η πορεία προς την παγκόσμια καταστροφή άρχιζε τον ίδιο μήνα. Τι ακριβώς ήταν ο εθνικοσοσιαλισμός των Ναζί; Χωρίς αμφιβολία το απεχθέστερο καθεστώς. Που, όμως, γεννήθηκε μεσούντος του μεσοπολέμου, από τα σπλάχνα της δημοκρατίας. Για να καταλήξει ο εθνικοσοσιαλισμός ο πλέον «διάσημος» μητροκτόνος.

4.- Ποιος ήταν αυτός ο λαός; Σε νεώτερες έρευνες διαβάζουμε:

«*Το κλειδί της δύναμης και του δυναμισμού του Γ' Ράιχ' ήταν η δημοτικότητα του Χίτλερ στην πολυπληθέστερη ελίτ των διανοουμένων. Στους ανθρώπους με πανεπιστημιακά διπλώματα που είναι τόσο σημαντικοί για την ομαλή λειτουργία ενός σύγχρονου κράτους».*

Να θυμίσουμε μόνο ως παράδειγμα την περίπτωση του μεγάλου Γερμανού φιλοσόφου, Μάρτιν Χάιντεγκερ, ο οποίος υπηρέτησε ως πρύτανης το φα-

ιστικό καθεστώς, καθώς και τον διάσημο Γερμανό ψυχίατρο Γιούνγκ, ο οποίος μιλώντας για τον Χίτλερ είπε: «*Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι ο Χίτλερ ανήκει στην κατηγορία των αληθινών μυστών - θεραπευτών.... Είναι ένα είδος πνευματικού μέντιουμ, ένας ημίθεος ή, ακόμη καλύτερα, ένας μύθος*»!¹ Σε κάτι παρόμοια στηριγμένος ο Γιάζεφ Γκέμπελς, η πιο διεφθαρμένη μεγαλοφυΐα του πολιτικού μάρκετινγκ του 20ου αι., εισήγαγε την πολιτική θρησκεία ενός νέου μεσσιανισμού και «πούλησε» τον Χίτλερ στον γερμανικό λαό σαν τον θιαυμαστό γιο του Μεσσία.

6.- Και ιδού τα έργα της ...«ανόρθωσης» των πρώτων ημερών: Το Ράιχσταγκ αυτοκαταργείται και με νόμο παραχωρεί την πλήρη εξουσία στον Χίτλερ. Αμέσως διαλύονται τα συνδικάτα, καταργούνται τα γερμανικά κρατίδια και απαγορεύεται η λειτουργία των κομμάτων εκτός του Εθνικοσοσιαλιστικού. Με απόφαση του Goebbels, αλλά και τη συμμετοχή της Ένωσης Φοιτητών, ρίχνονται στην πυρά 20.000 έργα ποιητών και φιλοσόφων. Ο H.Heine, τα έργα του οποίου ρίχτηκαν επίσης στην πυρά προφητικά δήλωνε πριν από 100 χρόνια: «*Εκεί που καίγονται βιβλία καίγονται και άνθρωποι*».

7.- Βέβαια, δεν έκανε μόνον αυτά:Όταν ανέλαβε Καγκελάριος ο Χίτλερ στη Γερμανία υπήρχαν περισσότεροι από 6.000.000 άνεργοι. Και, παρά τις απαγορευτικές διατάξεις των συμφωνιών με τους νικητές του Α'Π.Π. έδωσε βίαιη ώθηση στον στρατιωτικό επανεξοπλισμό σε βαθμό που τον Αύγουστο του 1939 οι καταγεγραμμένοι άνεργοι να είναι μόλις 34.000. Εν τω

μεταξύ κατέστησε τη Γερμανία την πρώτη αξιόμαχη δύναμη. Όστε, τώρα να μπορεί να προωθεί την ανάγκη διεύρυνσης του ζωτικού χώρου. «*Είναι τόσο παράλογο να επιθυμείς*», έλεγε πολύ πριν ο Νίτσε, «*η δύναμη να συμπεριφερθεί σαν αδυναμία, όσο και η αδυναμία να συμπεριφερθεί σαν δύναμη*». Πράγματι ο Νίτσε διακιώνεται: Η νεοαποκτηθείσα δύναμη συμπεριφέρεται σαν δύναμη. Και το μακρύ και αποτρόπαιο χέρι της φτάνει ως το Κομμένο. Και σφραγίζει και τη μοίρα της

οι κοινωνικές ορίζουσες αλλάζουν ο χτεσινός φοιτητής μπορεί να γίνει σφαγέας και στη συνέχεια δάσκαλος και αργότερα Δ/ντής σχολείου. Να ένα χρήσιμο μάθημα που μπορούμε να αντλήσουμε από την ιστορία. Ο παρανοϊκός δικτάτορας ήταν ο μέγας υπεύθυνος. Και, δυστυχώς πολύ αργότερα, πλήρωσε με 200 λίτρα βενζίνη για να εξαφανίσει το κορμί του. Ο σφαγέας, όμως του Κομμένου έγινε δάσκαλος. Και στην πρώτη αλλαγή των κοινωνικών συνθηκών μπορεί να γίνει και πάλι θηρίο. Δεν αρκεί συνεπώς η κατακραυγή «ποτέ πια». Απαιτείται και η πρόληψη εκείνων των μεταβολών που καθοδηγούν ακόμη και έναν λαό «*να τοποθετεί τόσο τυχάρπαστες ασημαντότητες σε ένα βάθρο τέτοιου μεγaleίου*» για να θυμηθούμε τον Thomas Mann.

Διανύουμε μια εποχή ραγδαίων και επικίνδυνων αλλαγών, στον καλπασμό των οποίων διατρέχουμε τον κίνδυνο να χάσουμε τελείως την κατεύθυνση που οφείλουμε να ακολουθήσουμε. Σήμερα η μνήμη, το δεύτερο πρόσωπο του Ιανού, γίνεται επιτακτικό καθήκον. Έλλειψη μνήμης σημαίνει παστερίωση του παρόντος, αλλά και του μέλλοντος. Το καθήκον μας, συνεπώς, στον ανεμοστρόβιλο που διανύουμε είναι να διασώζουμε το ουσιώδες του χτες. Και ποιο είναι το ουσιώδες, είναι προφανές: Η δημοκρατία είναι το μόνο πολίτευμα που σέβεται το δικαίωμα στη ζωή. Και το δικαίωμα στην ελευθερία. Σεβόμενη δε το δικαίωμα της ελευθερίας σε όλους, σέβεται ακόμη και εκείνους που την αμφισβητούν. Αυτή είναι η δύναμή της. Αλλά αυτή είναι και η αδυναμία της. Αυτή είναι και η Κερκόπορτά της. Και από αυτή πέρασε κι ανέθηκε στον εξώστη της απόλυτης εξουσίας ο Χίτλερ. Και άνοιξε την αυλαία της φρίκης. Στον απόηχο της οποίας μαρτύρησε και το Κομμένο.

Έχουν περάσει περισσότερα από δυο χιλιάδες χρόνια που ο Αριστοτέλης διεμήνυε: «*Η απόλυτη εξουσία, το να κάνει δηλαδή κανείς ό, τι του αρέσει, δεν έχει τη δυνατότητα να συγκρατεί το κακό που κλείνει μέσα του κάθε άνθρωπος*». Πολιτικά 1318, β 35, αλλά και ο Πλούταρχος αργότερα επαναλάμβανε: «Όποιος έχει τη δυνατότητα να κάνει ό, τι θέλει, ο μέγιστος κίνδυνος είναι να κάνει αυτά που δεν πρέπει». Και, τέλος, ο Μοντεσκιέ πολύ αργότερα προειδοποίησε ότι «κάθε άνθρωπος που διαχειρίζεται την εξουσία ρέπει προς την κατάχρησή της». Στο τρίπτυχο αυτών των επισημάνσεων, γεννήθηκε η δημοκρατία, ως το μόνο καθεστώς που μπορεί με το δημόσιο έλεγχο να εμποδίζει τις εκτροπές.

Ο 20ος αι. ήταν ο αιώνας της πιο μεγάλης αντίφρασης: Από τη μια σηματοδεύτηκε από την ανένα λεγόμενη «ηρόοδο», από την άλλη σφραγίστηκε από το πλέον βάρβαρο αλληλοφάγωμα. Μόνον αν κατανοήσουμε σε βάθος τις σκοτεινές δυνάμεις που οδήγησαν στην κορύφωση το μίσος του ανθρώπου ενάντια στον ίδιο τον άνθρωπο, δυνάμεις που βράζουν πάντα μέσα μας, μόνον τότε μπορεί να αποκλείσουμε από το μέλλον, έναν άλλο αιώνα μίσους και συγκρούσεων που μπορεί να ακολουθήσει. Και μάλιστα ακόμη φονικότερου, καθώς στο μεταξύ η τεχνογνωσία συνεχώς ανακαλύπτει νέα όπλα μαζικού αφανισμού.

Τη μεγαλύτερη ευθύνη για την έκρηξη του μίσους κατά τον 20ο αι. τη φέρουν οι ολοκληρωτισμοί. Οι οποίοι, όμως, μην το ξεχνούμε, κυρίως αναδείχτηκαν με την συν-ευθύνη των λαών τους. Το χρέος μας σήμερα είναι ακριβώς αυτό: να θωρακίζουμε τη δημοκρατία εμείς οι ίδιοι με τις επιλογές μας **Η ευθύνη, τώρα νέφτει και στις πλάτες μας. Η ελευθερία ούτε κερδίζεται ούτε χαρίζεται. Οικοδομείται από τους ίδιους τους πολίτες. Και η προστασία της είναι το ύψιστο δικαίωμα, αλλά και το ύψιστο χρέος των πολιτών. Σε κάθε περίπτωση που οι πολίτες απεμπολούν το χρέος αυτό, που σημαίνει ότι γίνονται πρόβατα, τότε οι τσοπάνηδες θα εμφανιστούν.**

Και στη συνέχεια και οι λύκοι. Και η θηριωδία του Κομμένου θα είναι μπροστά μας.

Όχι, και βέβαια ένα εκατομμύριο όχι. Εκείνος την ώρα αυτή απελευθέρωνε όλα τα άγρια ένστικτά του θηρίου που πολλοί κρύβουν βαθιά στο υπέδαφος του είναι τους. Και όταν αποδεσμευτούν από την ατομική ευθύνη και χωρίς το δίδυμο της κοινωνικής ισορροπίας που μας κληροδότησαν οι πρόγονοί μας, ήτοι τη «δίκη» και την «αιδώ», γίνονται θηρία. Το άπαξ πολιτισμένος εσσεί πολιτισμένος δεν ισχύει πλέον. Και όταν

1.- Richard Wolin ό.π σ. 140

Το καλοκαίρι του 1943 η Μεραρχία εντελ-βάις φτάνει στην Ήπειρο. Μέσα σε λίγους μήνες κατέκαψε εκατοντάδες χωριά, μεταξύ των οποίων τους Λιγκιάδες, το Κομμένο, τη Μουσιωτίτσα και σκότωσε περισσότερους από 2.500 αμάχους αλλά 10.000 Ιταλούς αιχμαλώτους της λεγόμενης μεραρχίας Άκουϊ.

Η Μουσιωτίτσα βρίσκεται στις ανατολικές πλαγιές του όρους Τόμαρος, δυτικά του ποταμού Λούρου και είναι περιτριγυρισμένη από 5 πανύψηλα βουνά. Στις 25 Ιουλίου 1943, στρατιώτες των SS και επίλεκτα μέλη της Μεραρχίας Εντελβάις περικύκλωσαν το χωριό από τέσσερα διαφορετικά σημεία και εκτέλεσαν συνολικά 153 άμαχους κατοίκους. Η σφαγή των κατοίκων της Μουσιωτίτσας έγινε με το πρόσχημα της συμμετοχής τους στην αντίσταση αλλά και ως αντίποινα για τον θά-

νατο ενός Γερμανού αξιωματικού στην κοντινή περιοχή με το όνομα «Ζήτα».

Η δράση της Εντελβάις ακολουθούσε πάντα την ίδια τυπολογία. Στην περίπτωση της Μουσιωτίτσας όμως, δεν ήταν απλώς η σφαγή των αμάχων αλλά η σφαγή των παιδιών της, αφού σχεδόν οι μισοί ήταν βρέφη και παιδιά.

«25 Ιουλίου 1943, ημέρα Κυριακή και ώρα 9η πρωινή. Η γερμανική επίθεση γίνεται από τέσσερα σημεία.

Το πρώτο τμήμα πέρασε από δω, τη Νέα Μουσιωτίτσα, στο Κοτσέκι, στη Λέμφθη, στη Σεστρίγλα, καταλήγοντας στο Κουκλέσι. Πρώτος νεκρός Δήμος Κωνσταντίνος στη Φούριζα.

Το δεύτερο τμήμα ξεκινάει από το Μαχαλά, Σιουργέλι, Σιάλιζα και από κει σταματάει μέσα στο χωριό Κάτω Μουσιωτίτσα. Ο απολογισμός είναι καμένα σπίτια, αρπαγές ζώων, μικρών και μεγάλων και η αιχμαλωσία 45 ατόμων που κρατήθηκαν ως όμηροι. Μεταξύ αυτών και ο αείμνηστος δάσκαλος Σταύρος Σταύρου, αυτό-

Ένα από τα παιδιά που γλίτωσαν ήταν και η Μαρία Αναστασία, που επέζησε μεταξύ των 63 που στήθηκαν στο απόσπασμα

Μουσιωτίτσα Ιωαννίνων

Οι ναζί στρατιώτες σκότωσαν 4 μωρά, 36 παιδιά ηλικίας 2 έως 7 ετών και 23 παιδιά ηλικίας 8 έως 16

πτης μάρτυρας και πρώτος αφηγητής των γεγονότων από αυτήν εδώ τη θέση. Κατάληξη του τμήματος αυτού η Κωνσταντίτσα.

Το τρίτο τμήμα συγκροτείτο από μέλη των S-S, επρόκειτο για το εκτελεστικό τους απόσπασμα. Περνά από την πλαγιά της Μπητέρας και στο πέρασμά του σκορπά αδιάκριτα το θάνατο. Τραυματίζει τη γριά Κυράννα και σκοτώνει την εγγονή της, Ξεκληρίζει τις οικογένειες Δόση και Κώτσιου στο Μαχαλά. Στο Μετσίτι συναντά τα μικρά ξαδέλφια Αναγνώστου τραυματίζει τον έναν και τον άλλο σκοτώνει. Προχωρώντας φτάνει στο Σπιθάρι. Συγκεντρώνει 78 άτομα στη χωραφιά κατά μήκος ενός δέματος και με ριπή πολυβόλου τους θερίζει όλους ανεξάρτητα από ηλικία και φύλο. Επιζώντες μόνο δύο: Αναστασίου Κωνσταντίνος, μάρτυρας και Γκόγκας Ιωάννης, 6 χρονών.

Ο μεγάλος αριθμός των νεκρών δεν επέτρεψε την ταφή τους, έτσι τα πτώματά τους δέχθηκε φιλόξενα ένα ξεροπήγαδο. Αλλά το κακό δε σταμάτησε εκεί. Κατηφορίζουν στη Λιάσκα, στην Παναγιά και ξεκληρίζουν τις οικογένειες Γάκιου, Κίστου και Μαρούτσου. Καίνε ζωντανό το γέρο-Τζαβέλλα μαζί με τα

πρόβάτά του στη στάνη. Στην Πάλια 3 γυναίκες προτιμούν το θάνατο παρά την ατίμωση, μεταξύ αυτών η σύζυγος διδασκάλου Γ. Ίκκου. Από εκεί έφτασαν στον επάνω κάμπο του χωριού έχοντας μαζί τους νέους αιχμαλώτους από το Σπιθάρι. Στην πορεία ένας από αυτούς ξεφεύγει. Ο Ξενοφών Γάκιος. Οι άλλοι οδηγούνται στη Βούλιστα, Παναγιά, όπου το ίδιο βράδυ τους εκτελούν, ρίχνοντας τη χαριστική βολή στο κεφάλι, όπως διαπιστώθηκε από την εκταφή τους αργότερα. Διαφεύγει το θάνατο μόνο ένας, που σπρώχνοντας το δήμεο χάθηκε στο σκοτάδι. Οι πρώτοι σαράντα πέντε αιχμάλωτοι οδηγούνται στο Κεράσοβο, όπου αφέθηκαν ελεύθεροι. Δεν στάθηκαν όμως τυχεροί, γιατί στην επιστροφή τους πέφτουν σε γερμανικό μπλόκο που τους οδηγεί στις φυλακές στα Γιάννενα.

Το τέταρτο και τελευταίο τμήμα ήταν απλώς η πλαγιοφυλακή των άλλων τμημάτων.

Ελένη Κουρμαντζή, Λέκτορας Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

«..Με την απειλή της συμμαχικής απόβασης στην Ελλάδα το 1943, καινούργια γερμανικά σώματα στρατού μεταφέρονται εδώ – και ειδικότερα στην Ήπειρο – το 22ο Σώμα Στρατού, με κύριο κορμό την 1η Ορεινή Μεραρχία.

Το παραπάνω Σώμα είχε πολεμήσει στις σκληρές συνθήκες του ρωσικού μετώπου, στη συνέχεια έδρασε με αντανταρτικό σκοπό στο Μαυροβούνιο της Γιουγκοσλαβίας και περνώντας στην Αλβανία, εισήλθε στην Ήπειρο στις 9 Ιουλίου του 1943. Αφού στο εν τω μεταξύ πυρπόλησε χωριά και εκτέλεσε κατοίκους στην παραμεθόρια περιοχή της Αλβανίας, το ίδιο έπραξε και στην περιοχή Μπουραζανίου για ελληνικά χωριά, με κυριότερο θύμα το Κεφαλόβρυσο Πωγωνίου.

Το 22ο Σώμα Στρατού έλαβε ως έδρα τα Γιάννενα, όπως και η υπαγόμενη σε αυτό 1η Ορεινή Μεραρχία, η οποία είχε καθαρά αντανταρτική αποστολή. Άρχισε πολύ σύντομα τη δράση της με σκοπό την εκκαθάριση της εθνικής οδού Ιωαννίνων-Άρτας, επιχείρηση που κράτησε από τις 18 έως και 26 Ιουλίου 1943, με κυριότερο θύμα αυτή τη φορά το χωριό Μουσιωτίτσα.

Γράφει χαρακτηριστικά ο Μαρκ Μαζόουερ: «Οι προσπάθειες να «εκκαθαριστούν» οι δρόμοι με την αποστολή αποσπασμάτων και από τις δύο πλευρές της κύριας αρτηρίας κατέληξαν σε μια χορεία καμένων χωριών, αλλά δεν έβαλαν τέρμα στις επιθέσεις των ανταρτών.

Ο συνταγματάρχης Ζάλμινγκερ, της 1ης Ορεινής Μεραρχίας, ηγήθηκε μιας τέτοιας αιματηρής επιχείρησης «χτενίσματος» στον δαιδαλώδη δρόμο που διέσχιζε τα βουνά νότια από τα Γιάννενα, στα τέλη Ιουλίου».

Παράλληλα όμως στις 15 Ιουλίου, οι γερμανοί είχαν επιτεθεί στα χωριά Ασπράγγελοι και Ελάτη Ζαγορίου. Καίγοντας τα σπίτια τους, ενώ στη συνέχεια είχαν αρχίσει να διεισδύουν και προς τα Δωδωνοχώρια.

Τον Αύγουστο ξεκίνησε και η μεγάλη επιχείρηση με την επωνυμία Augustus, που είχε ως αποτέλεσμα τη διείσδυση γερμανικών δυνάμεων στην περιοχή Φαναρίου, οι οποίες, σε συνεργασία με ιταλικές δυνάμεις και Τσάμηδες, έκαψαν εκεί

Η περίπτωση Μουσιωτίτσας: Στοιχεία για ένα ιστορικό πλαίσιο

πολλά χωριά και εκτέλεσαν αδιάκριτα κατοίκους. Ξαναγύρισαν ακόμη μια φορά στο χωριό Μουσιωτίτσα, αφού την πρώτη φορά εισήλθαν εδώ την 25η Ιουλίου και είχαν εκτελέσει 135 άτομα και απαγάγει 65 ως ομήρους, εκτελώντας τώρα, στις 27 Αυγούστου, άλλα 17 άτομα, μεταξύ των οποίων ως συνήθως γυναίκες και παιδιά.

Ήδη στις 16 Αυγούστου είχε προηγηθεί μια αιφνίδια επιχείρηση στο Κομμένο της Άρτας, όπου σφαγίστηκαν άλλοι 317 κάτοικοι ανεξαρτήτως φύλλου και ηλικίας, καις ως συνήθως πάλι, πυρπολήθηκε το χωριό.

Αλλά και στο νομό Θεσπρωτίας υπήρξαν «αντίποινα», όπως χαρακτηριστικά στην Παραμυθιά, όπου στις 27 Σεπτεμβρίου εκτελέστηκαν 49 πολίτες.

Στις 29 Σεπτεμβρίου, στο 42ο χιλιόμετρο της οδού Ιωαννίνων-Πρεβέζης, σκοτώθηκε από δυνάμεις του ΕΔΕΣ, ο συνταγματάρχης Γιώζεφ Ζάλμινγκερ, ανιψιός του στρατάρχη Γκέρινγκ, προσωπικός φίλος του Χίτλερ και φανατικός ναζιστής.

Στις 3 Οκτωβρίου πυρπολούνται οι Λιγκιάδες και σφαγίζονται 87 άτομα. Από εδώ ξεκινά τον ίδιο μήνα μια σειρά επιχειρήσεων, με την επωνυμία Panther-Tiger-Puma-Hubertus, οι οποίες είχαν ως σκοπό την εκκαθάριση της οδού Ιωαννίνων-Μετσόβου-Τρικάλων από τους αντάρτες του ΕΛΑΣ.

Πρέπει να σημειωθεί ότι ο γενικός διοικητής της 1ης Ορεινής Μεραρχίας, δηλαδή μιας μεραρχίας καταδρομών, υπήρξε ο Βάλτερ φον Στέτνερ, φανατικός ναζιστής, ιδιαίτερα πεπεισμένος για κάθε μορφή αντιποίνων, η οποία θα μπορούσε να εξελίξει την αντίσταση εκ μέρους του πληθυσμού, ανεξαρτήτως εάν αυτό κόστιζε την εξαφάνιση ολόκληρων χωριών.

Με χαρακτηριστικό παράδειγμα τα χωριά κατά χρονολογική σειρά, Μουσιωτίτσα-Κομμένο-Λυγκιάδες, διαπιστώθηκε ότι ο τρόπος εκτέλεσης των αμάχων υπήρξε ιδιαίτερα απεχθής, μέχρι του σημείου μάλιστα να εγκλωβίζουν τον πληθυσμό σε σπίτια και στάνες και να τα πυρπολούν, μη επιτρέποντας με πυροβολισμούς να εξέλθουν τα εγκλωβισμένα άτομα, ώστε να καίγονται μέσα στα ίδια φλεγόμενα κτίσματα.

Ιδιαίτερα στη Μουσιωτίτσα, έφτασαν στο σημείο να κυνηγήσουν τον άμαχο πληθυσμό πολλά χιλιόμετρα μακριά από το χωριό, σε απόμακρο και δύσβατο μέρος, με ακροβολισμούς (περίπου 80 ανδρών) της 1ης Ορεινής Μεραρχίας.

Και για να κατανοήσουμε το κλίμα, ας διαβάσουμε ακόμη δύο αποσπάσματα του Άγγλου ιστορικού Μαρκ Μαζόουερ: «Για πρώτη φορά η Ελλάδα έγινε θέατρο μιας συστηματικής αντανταρτικής εκστρατείας, και υπέφερε το είδος των καταστροφών που είχαν ήδη ρημάξει κομμάτια της Βοσνίας, της Σερβίας και της Ουκρανίας. Όταν ήρθε η Απελευθέρωση, προς τα τέλη του 1944, πάνω από χίλια χωριά είχαν ισοπεδωθεί. Ένα εκατομμύριο Έλληνες είχαν δει τα σπίτια τους να λεηλατούνται και να καίγονται..

Πάνω από 20.000 άμαχοι είχαν σκοτωθεί ή τραυματισθεί, εκτελεστεί, κρεμαστεί ή δαρθεί από τις δυνάμεις της Βέρμαχτ...»

Και συνεχίζει ο Μαρκ Μάζουε : «Ως έκφραση... των αξιών του Εθνικοσοσιαλισμού, η αντανταρτική πολιτική της Βέρμαχτ, προσφέρει πολλά στοιχεία για την κατανόηση των ιδεολογικών θεμελίων της Νέας Τάξης του Χίτλερ, επειδή η Βέρμαχτ, καθόλου λιγότερο από τα SS, αποτελούσε αυτό που ένας Γερμανός ιστορικός ονόμασε “οι δυνάμεις της [ναζιστικής] Weltanschauung [κοσμοαντίληψης]”.

Συνοψίζοντας, κάποιες ειδικότερες αναφορές για τη Μουσιωτίτσα: Είναι γνωστό ότι στις 8 Ιουλίου, οι αντάρτες του Ζέρβα επιτέθηκαν σε μεγάλο φυλάκιο των Ιταλών στο Τέρροβο και το διέλυσαν. Φθάνοντας οι Γερμανοί εδώ, από τις 21 Ιουλίου και ύστερα, θεωρώντας την τακτική που εφάρμοζαν, φράινεται ότι έκριναν ότι το πολυπληθές χωριό Μουσιωτίτσα, με πληθυσμό 734 κατοίκων, θα έπρεπε να υποστεί την εξαφάνισή του, ώστε πιθανά επίσης να μην μπορέσει ποτέ να τροφοδοτήσει και να καλύψει αντάρτες.

Και καταλήγοντας, και στην περίπτωση της Μουσιωτίτσας, όπως και στη συνέχεια των άλλων χωριών

Γιάννης Κολλιάς, 15 ετών τότε: «Πρώτα πρώτα σκότωσαν τους ανθρώπους, αλλά και αυτούς που έμειναν δεν είχαν τι να φ'λάν'. Από κότα, γίδα, πρόβατα, γελάδια, μοσχάρια, διαβόλοι μετά συγχωρήσεως, τάφαγαν οι Γερμανοί και οι Ιταλοί. Με τι να ζούσαν αυτός ο κόσμος;»

που κόπκιν από τις γερμανικές δυνάμεις Κατοχής σε όλη την Ελλάδα, στοιχειοθετούνται νομικά, εγκλήματα πολέμου σε πολλαπλή μορφή: Δεν εκτελούνται κατ' αρχή κατόπιν δίκης, ένοπλοι, άστολοι αντάρτες που επιτίθενται και σκοτώνουν Γερμανούς στρατιώτες, δεν εκτελούνται καν ύποπτοι για επίθεση άνδρες ικανοί να φέρουν όπλα, αλλά μη ύποπτοι ειρηνικοί πολίτες ανεξαρτήτως φύλου και ηλικίας, και μάλιστα κάτω από θηριώδεις συνθήκες, ώστε να φρίττει ο κάθε αναγνώστης της πρόσφατης ιστορίας' τείνουμε να αναχθούμε έτσι στην χαρακτηριστική περίπτωση του Κομμένου της Άρτας, όπου εκτελέστηκαν ακόμη και τα σκυλιά των κατοίκων.

Δυστυχώς για τη Μουσιωτίτσα, ούτε κατάθεση στη Δίκη της Νυεμβέργης υπήρξε, ούτε καν κάποια έρευνα στάθηκε ποτέ πάνω σε αυτή την περίπτωση' πέρα από τις ζωντανές, τραγικές μαρτυρίες κάποιων επιζώντων κατοίκων του χωριού, σήμερα για τη στοιχειοθέτηση των γεγονότων της 25ης Ιουλίου και 22ας Αυγούστου 1943, πρέπει να στραφούμε προς τα γερμανικά αρχεία...».

Απόσπασμα από το βιβλίο «Η προσφορά της Μαρτυρικής Μουσιωτίτσας στη Νεώτερη Ιστορία-Χρονικό του Ολοκαυτώματος (Ιούλιος-Αύγουστος 1943), Γεωργία Σταύρου-Αναγνώστου Έκδοση: Κοινότητα Μουσιωτίτσας, 1998

Καταρράκτης Άρτας

Η πυρπόληση του Μαρτυρικού Χωριού Καταρράκτης Άρτας στις 26 Οκτωβρίου 1943

Στις 27 Αυγούστου άλλο τμήμα Γερμανών καίει 17 άτομα μέσα στο χωριό σε αντίποινα εκτέλεσης Γερμανού αξιωματικού από αντάρτες σε γειτονικό χωριό, οικογένειες Γεωργίου και Αποστόλου Γάκιου. Κατ’ αυτόν τον τρόπο ο αριθμός των νεκρών ανέρχεται σε 152».

Απόσπασμα από την ομιλία της κ. Γεωργίας Αναγνώστου, δασκάλας και Κοινοτικής Συμβούλου Μουσισιτίσας

«Τις πρωινές ώρες της 25/10/1943, ημέρα Δευτέρα, η Γερμανική φάλαγγα, μέσω Κουσοβίστας φτάνει στην Άγναντα. Το χωριό ήταν έρημο από κατοίκους.

Καίουν μεγάλο αριθμό σπιτιών, πυροβολούν αθώους πολίτες, προξενούν τρόμο και πανικό.

Οι καπνοί των καιόμενων σπιτιών θολώνουν τον ορίζοντα και δεν επιτρέπουν την θέα στους κρυμμένους κατοίκους στο βορειοανατολικό τμήμα του δασωμένου βουνού.

Την επομένη ημέρα 26.10.1943, ημέρα Τρίτη, εορτή του Αγίου Δημητρίου, οι Γερμανοί δικάζονται.

Ένα τμήμα προχωρεί προς τη Σγάρα την οποία πυρπολεί κατά το μεσημέρι, βαδίζοντας το παλιό μονοπάτι για τη Σκλούψα, δηλαδή την ανηφόρα στην τοποθεσία Μόρφη, εκεί που έγινε η μάχη κατά το 1821.

Την συνοικία της Σκλούψας την πυρπολεί σχεδόν ολοκληρωτικά. Συνεχίζουν το μονοπάτι μέσα από τα Καινούργαϊκα στη θέση Λάκουσ και Ανήλιο, ανεβαίνουν τις κοδέλες, φθάνουν στα αμπέλια, στο κάτω μέρος του χωριού, κοντά στον Άγιο Αθανάσιο.

Το άλλο τμήμα ακολουθεί το δρόμο Άγναντα, Χασαλευραΐικα, ανηφόρα του Σταυρού, Μουτσιάρες, Ράχες, Απιδιές, απ’ όπου ακολουθώντας το μονοπάτι προς το σπίτι των Ριζακαίων περνούν το ποτάμι και ανεβαίνουν στη θέση του σημερινού Κοιμητηρίου.

Αφού ενώθηκαν τα δύο τμήματα κατά τις απογευματινές ώρες 26.10.1943 αρχίζουν το καταστρεπτικό έργο τους».

«Την επόμενη ημέρα, Τετάρτη 27 Οκτώβρη 1943, η φάλαγγα

κατευθύνεται προς τη Μικροσπηλιά. Στη θέση πουρνάρι του Καρατζά, στην **Κατσαρέλα**, ενώ η φάλαγγα έπαιρνε το δρόμο για τη γέφυρα του ομώνυμου χειμάρρου, δυο Γερμανοί στρατιώτες που ξέφυγαν από την πορεία και ανέβηκαν στον τοίχο ενός χωραφιού, με τα χέρια στη σκανδάλη, για να κατασκοπεύσουν την απέναντι στενωπό στη θέση Ακόνι, πυροβολούνται θανάσιμα από αμυνόμενο που τρομοκρατήθηκε τόσο για τη ζωή του όσο και για την πυρπόληση της οικίας του. Οι Γερμανοί κτενίζουν το χώρο και κοντά στο ποτάμι συναντούν τις αθώες Ελένη Μαυράκη και Αικατερίνη Τέλωνα και ένα αντάρτη από Κέρκυρα που, χωρίς έλεος, εκτελούν επί τόπου. Η φάλαγγα διαιρείται και πάλι σε 2 ομάδες, η μια επιστρέφει προς το χωριό και συνεχίζοντας το καταστρεπτικό τους σχέδιο έβαλε φωτιά σε όσα σπίτια είχαν απομείνει και συνέχισε προς την **Κρουσηγή**, όπου κατέκαψε 35 σπίτια (100% του συνόλου). Στο μύλο της Αγίας Αικατερίνης εκτέλεσε τον Γεώργιο Μάντζαρη, και στη θέση Δεξαμενή τον Αθανάσιο Πανούτσο. Τις απογευματινές ώρες κατευθύνθηκε προς την Άγναντα. Η άλλη ομάδα συνέχισε την πορεία της προς Μικροσπηλιά έχοντας μαζί της το Χρήστο Χασιώτη, αστυνομικό, που είχε συλλάβει στη θέση Αμπέλια. Ο θάνατός του υπήρξε μαρτυρικός, μη δυνάμενος να αντέξει το υπέρογκο φορτίο που τον ανάγκασαν να φορτωθεί, τον εκτέλεσαν εν ψυχρώ.

Οι κάτοικοι με έντονα ζωγραφισμένη τη θλίψη στο πρόσωπό τους, ταλαιπωρημένοι, άπνοοι και νηστικοί και σε αφόρητο κρύο παρακολουθούσαν από τις σπηλιές στις πλαγιές των Τζουμέρκων. Στοιβαγμένοι, κουρνιασμένοι, και μισοπαγωμένοι. Δυο ανήλικα παιδιά πέθαναν από κακουχίες στα κρησφύγετα του βουνού. **Το πρωί της 28ης Οκτώβρη** δειλά – δειλά άρχισαν να επιστρέφουν στο χωριό. Η εικόνα μπροστά στα αποκαΐδια ήταν απόκοσμη. Τα μάτια υγρά, τα βλέμματα απλανά, τα στόματα βουβά. Κάποι και στερήσεις χρόνων χάθηκαν για πάντα. Τα πάντα έγιναν παρανόλημα της φωτιάς. **Η ορεινή ταξιαρχία των ναζί, της χιτλερικής Γερμανίας, πυρπόλησε ολόκληρο το χωριό, έκαψε τα σπίτια, έκανε στάχτη τις σοδειές, εκτέλεσε και έκαψε όσους δεν μπόρεσαν να διαφύγουν από το χωριό.** 18 συγχωριανοί εκτελέστηκαν εν ψυχρώ, 2 παιδιά χάθηκαν, θυσίες των αμάχων στο βωμό της πολεμικής βίας και της παράνοιας. 288 κατοικίες, το 90% του συνόλου έγιναν στάχτη.. Το χωριό αφανίστηκε. **Καταστροφή και όλεθρος.** Οι επιζώντες εξασθλιωμένοι από τις κακουχίες, την πείνα, το κρύο και από τον πόνο για τον άδικο χαμό των δικών τους ανθρώπων, μάζευαν αποκαΐδια».

Το χωριό Καταρράκτης Άρτας, είναι το πρώτο των Τζουμέρκων, που εντάχτηκε με Π.Δ. υπ’ αριθμ. 49/19

Μαΐου 2017 στον κατάλογο των Μαρτυρικών.

Δήλωση του π. Προέδρου της Δημοκρατίας κ. Προκοπίου Παυλόπουλου 2 Νοεμβρίου 2019 μετά την κατάθεση στεφάνου στο Μνημείο των Εκτελεσθέντων Καταρρακτινών Άρτας

«Τιμούμε σήμερα την Ιερή Μνήμη των τραγικών θυμάτων της ναζιστικής θηριωδίας στο Μαρτυρικό Χωριό του Καταρράκτη, εκείνο τον σκληρό Οκτώβριο του 1943. Και δεσμευόμαστε, τιμώντας και με τον τρόπο αυτόν την θυσία τους, ότι εμείς, οί Έλληνες, θ’ αγωνιζόμαστε πάντα, και μόνοι αλλά και ως μέλη της Διεθνούς Κοινότητας και της Μεγάλης Ευρωπαϊκής μας Οικογένειας, της Ευρωπαϊκής Ένωσης, για να μην συμβεί, ποτέ ξανά, παρόμοια θηριωδία, η οποία πλήττει βάναισα τον Άνθρωπο και τον Πολιτισμό μας.

Είναι δε ακριβώς το χρέος μας έναντι των τραγικών θυμάτων της ναζιστικής θηριωδίας το οποίο, μακριά από κάθε έννοια αντεκδίκησης και αποκλειστικώς και μόνο για λόγους Δικαιοσύνης, μας υποχρεώνει να εγειρούμε, ως την τελική δικαίωση, τις νόμιμες αξιώσεις μας για το κατοχικό δάνειο και τις εν γένει αποζημιώσεις της εποχής της ναζιστικής κατοχής. Όπως έχω επανειλημμένως τονίσει, οι ως άνω αξιώσεις μας, για τις οποίες ουδένα ζήτημα παραίτησης ή παραγραφής τίθεται, είναι πάντοτε νομικώς ενεργές και δικαστικώς επιδιώξιμες. Και ο κοινός μας Ευρωπαϊκός Νομικός Πολιτισμός επιβάλλει την σχετική απόφαση να την λάβει αρμόδιο Δικαστικό Forum, με βάση το σύνολο του εφαρμοζόμενου εν προκειμένω Διεθνούς Δικαίου, όπως άλλωστε αποφάνθηκε προσφάτως και η Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Εμπειρογνομόνων του Γερμανικού Κοινοβουλίου (Bundestag). Κατά τούτο δε, η από 18.10.2019 απόρριψη της πλήρως τεκμηριωμένης ρηματικής διακοίνωσης της Ελλάδας από την πλευρά της Γερμανικής Κυβέρνησης εμφανίζεται παντελώς ανατιολόγητη. Υπό τα δεδομένα αυτά η Ελλάδα δεν αποδέχεται την ως άνω άρνηση και θα επανέλθει στο δίκαιο αίτημά της, επικαιροποιώντας και ενισχύοντας τα επιχειρήματά της.

Αιώνια η Μνήμη των τραγικών θυμάτων της ναζιστικής θηριωδίας στο Μαρτυρικό Χωριό του Καταρράκτη».

Αηδονοχώρι Κόνιτσας

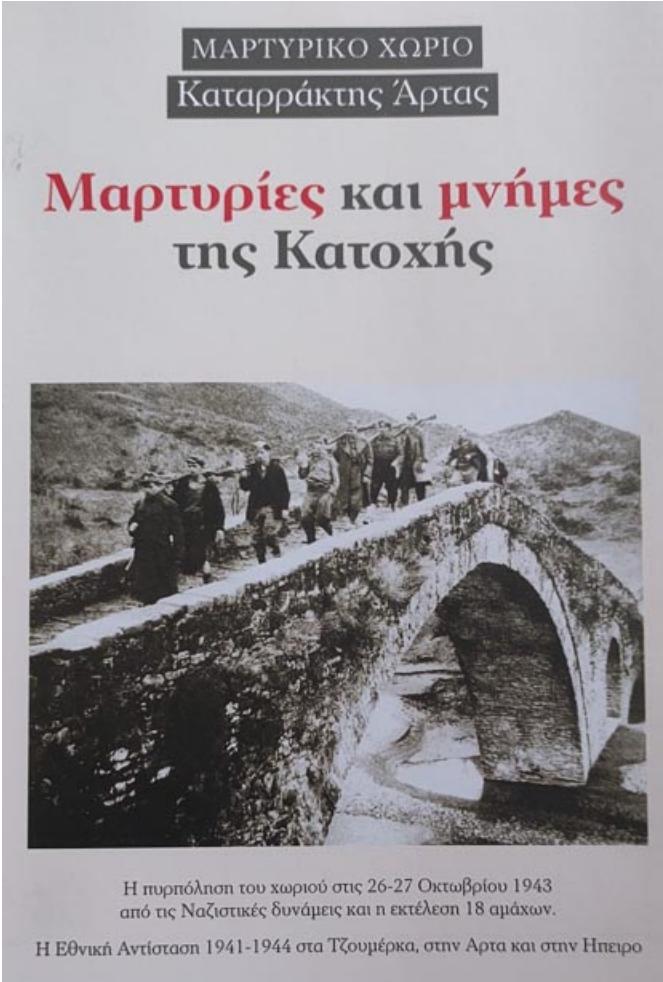
Το **Αηδονοχώρι** είναι ορεινό χωριό στη περιοχή της Κόνιτσας στην Ήπειρο σε υψόμετρο 560 μέτρα και βρίσκεται στο νομό Ιωαννίνων, προς τα σύνορα της Ελλάδας με την Αλβανία, νότια του Αώου ποταμού. Το χωριό είναι κτισμένο σε δασωμένη πλαγιά του όρους Δούσκο (Νεμέρτσικα) με θέα προς τον Αώο και τη κοιλάδα του Μπουραζανίου.

Η παλιά ονομασία του χωριού ήταν **Οσανίτσα**. Την περίοδο της κατοχής, στις 8 Ιουλίου 1943 έγινε επιδρομή γερμανικών στρατευμάτων στο χωριό και την επόμενη ημέρα επακολούθησαν εκτελέσεις αμάχων και πυρπόληση των περισσότερων κατοικιών.

«Δολοφονήθηκαν διά τυφεκισμού δώδεκα κάτοικοι του χωριού και άλλους δέκα τους έκαψαν μέσα στα σπίτια τους. Σ’ αυτούς πρέπει να προστεθούν άλλα εννέα άτομα που έχασαν τη ζωή τους από την πείνα και την κακουχία στα χρόνια της Κατοχής και τρία ακόμη άτομα που σκοτώθηκαν από εγκαταλεημένο πολεμικό υλικό.

Συνολικά κάηκαν ολοσχερώς 120 σπίτια, ενώ εκλάπησαν από την “Εντελβία” 3.500 αιγοπρόβατα, 100 βόδια και γελάδια και ογδόντα αλόγα και μουλάρια για τις δικές τους ανάγκες».

Από το 2017 με προεδρικό διάταγμα έχει χαρακτηριστεί “μαρτυρική πόλη”.

Λιγκιάδες 3 Οκτωβρίου 1943

Οι **Λιγκιάδες** είναι ένα από τα Ζαγοροχώρια που βρίσκεται στη νότια πλαγιά του όρους Μιτσικέλι, κοντά στα Γιάννενα.

Στις 3 Οκτωβρίου 1943 οι ναζί εισέβαλαν στο χωριό, πυρπόλησαν τα σπίτια και «έσφαξαν» στην κυριολεξία κατοίκους.

Συνολικά 82 κάτοικοι έχασαν τη ζωή τους. Από αυτούς 34 ήταν παιδιά και μωρά, 37 γυναίκες και 11 ηλικιωμένοι. Αρκετοί από τον ανδρικό πληθυσμό είχαν πάει σε αγροτικές εργασίες και έτσι γλίτωσαν.

Ο **Παναγιώτης Μπαμπούσκας**, βρέφος 15 μηνών τότε, μοναδικός επιζών σήμερα. Η μητέρα του δολοφονήθηκε έχοντας αγκαλιά το μωρό. Κι όταν ξεψυχούσε ο Γερμανός κάρφωσε την ξιφολόγχη του στην πλάτη του Παναγιώτη. Και το μωρό έμεινε μία ολόκληρη μέρα και νύχτα μέσα στο αίμα των εκτελεσμένων να ψάχνει να θηλάσει από το παγωμένο στήθος της νεκρής μάνας του. Το αποτύπωμα....

Στη μνηιαία αναφορά της Μεραρχίας προς το Γενικό Επιτελείο της Βέρμαχτ η επιχείρηση περιγράφεται ως εξής:

«Από το χωριό *Λιγκιάδες* και τα υψόμετρα 1015 και 1277 σσθενής αντίσταση του εκθρού.50 (!) πολίτες εξοντώθηκαν. Οι *Λιγκιάδες* αποτεφρώθηκαν. *Λάφυρα*, 20 μουλάρια».

«Η ώρα δώδεκα το μεσημέρι αφήσαμε τα παιδιά μας υγιέστατα, τα σπίτια μας σπίτια ωραία και να επιστρέψουμε το βράδυ και μη βρούμε ούτε ανθρώπους ούτε σπίτια. Ξεκινήσαμε από την Στρογγλή και κάναμε κάτω να έρθουμε για το χωριό και δεν ξέραμε που πηγαίναμε. Αλλού θέλαμε να πάμε και αλλού πηγαίναμε.

Ήρθαμε στον Ρεβέντη από πάνω και τι να δούμε και τι να ακούσουμε και αν και νύχτα ήταν το χωριό φαινόταν παρανάλωμα του πυρός. Μια φωνή τραυλισμένη ακούσαμε μεγάλου ανθρώπου, κλάματα από μικρά παιδιά. Φεγκοβολούσε όλος ο τόπος από τις φλόγες, από τις φωτιές έσκαγαν σφαίρες, πόλεμος λες και γίνονταν. Τα σπίτια σωριάζονταν. Οι σάρκες των ανθρώπων, τα σοδήματα που καίγονταν, δεν σε άφηνε η βαριά μυρουδιά να μπεις μέσα στο χωριό. Αλλά αφαιρεμένοι από το κακό και από τον πόνο δεν καταλαβαίναμε.

Αν ήταν άνθρωπος ξένος δεν έμπαινε μέσα στο χωριό από τη βαριά μυρουδιά που καίγονταν οι ανθρώπινες σάρκες, από τα σοδήματα, από τις σφαίρες που σκάγανε και από τις βροντές των σπιτιών που σωριάζονταν κάτω. Εμείς εξαλλοί όπως ήμασταν από το κακό που μας βρήκε δεν αισθανόμασταν απολύτως τίποτα. Δεν ξέραμε και αν είχαν φύγει οι ούνοι ανθρωποφάγοι και λέγαμε τι τι θέλουμε τη ζωή, ας μας σκοτώσουν.

Εγώ από του Ρεβέντη που ακούσαμε κλάματα μικρού παιδιού είδα και το σπίτι μου, ακούω, είπα ότι η κοπέλα μου είναι, αλλά δυστυχώς δεν ήταν, βρήκα το σπίτι άδειο. Κατεβήκαμε όλοι μαζί στο αλώνι μου και ακούμε την Ρήνα Γεράκου που φώναζε Λευτέρη, Τούλα και πάλι φώναζε και έλεγε «αχ η μαύρη τον σκότωσαν τον κοσμάκη μας» και και πάλι φώναζε. Ήταν στο Στρούνη για νερό και είχαν έρθει και οι γυναίκες και αυτή

μόνο φώναζε, οι άλλες δε μιλούσαν από το φόβο και από τον πανικό.

Ανάψαμε χόρτα ξερά με την αδελφή μου να βλέπουμε μήπως είναι πτώματα και πατήσαμε, μήπως είναι η κοπέλα. Δεν ήταν τίποτα ούτε η σαρκάτα με την κοπέλα ούτε πτώματα. Ήταν το σπίτι άδειο και είχε πάρει φωτιά από τρεις μεριές από τα γειτονικά σπίτια. Σε λίγα λεπτά της ώρας αν δεν είχα έρθει θα καίγονταν και αυτό. Είχε πάρει φωτιά το παράθυρο στο Νοτιά ευτυχώς είχα τέσσερα φορτώματα κολοκύθια από το χωράφι από το Στρούνι και έπεσε η φωτιά ψηλά στα κολοκύθια και άναψε το πάτωμα στα διάκενα και όσο το πρόλαβα. Άναψε το παράθυρο από το απάνω σπίτι εκεί δεν ήταν επικίνδυνα να πάρει φωτιά γιατί το δωμάτιο αυτό ήταν πεσμένο.

Πήρε από το πίσω μέρος από του Γκούτσπ. Το έσβησα το σπίτι τα παιδιά δεν τα βρήκα. Η γελάδα μούγκριζε στην πόρτα, της είχαν πάρει τη μοσχίδα οι ανθρωποφάγοι. Άργησε να έρθει από τις βοσκές η γελάδα, είχαν φύγει οι ούνοι και γλίτωσε και την βρήκα. Μάσαμε λίγα πράγματα που ήταν στο απάνω σπίτι, τα πολλά πράγματα κάρκιν στην κοζίνα... Πήραμε μια καρπέτα με την αδελφή μου και λίγο ψωμί και τη γελάδα με το σκονί τραβώντας και φύγαμε προς τα απάνω. Στην Κερασιά είχαν περάσει και οι γυναίκες που ήταν για νερό στο Στρούνη. Πήγαμε και μεις, ανταμώσαμε, θρήνους κλάματα απαρνηόρητα.

Όταν έφυγαν οι Γερμανοί από τα χωριά *Λιγκιάδες* και *Στρούνη* έφυγαν και οι γυναίκες ήρθαν για απάνω αφού γλίτωσαν και αυτές εκεί κάτω. Είχαν βλέψεις οι Γερμανοί να το κάψουν και το Στρούνη, όπως μας είπαν οι γυναίκες έβγαζαν τα εισοδήματα έξω να τα φορτώσουν γιατί πήγαινε το αυτοκίνητο έξω από το σπίτι και δεν θα καίγαν από τρόφιμα στο Στρούνη θα τα έπαιρναν όλα. Τις δικές μας γυναίκες τις πήραν από την αυλή του Κώστα Παντελή Κολόκα και τις πήγαν στο σπίτι του Αποστ. Ευαγγελολογίργου τις έβαζαν μέσα, τις έβγαζαν έξω με κλωταίες και με κοντακιές. Του Θωμά Κολόκα πήγε ένας Γερμανός-ως φαίνεται για πλιάτσικο- θα κανε και δεν θα τον άφηνε η γυναίκα, την σκότωσε με τα δύο της παιδιά και έβαλε φωτιά και τους έκαψε άνευ διαταγής. Διαταγή περίμεναν από λεπτό σε λεπτό να εκτελέσουν και να βάλουν φωτιά. Αλλά ο Ερυθρός Σταυρός και οι αρχές των Ιωαννίνων μόλις είδαν το χωριό *Λιγκιάδες* που καίγαν πήγαν και επέμεναν στις αρχές τις Γερμανικές και στείλανε ένα στρατιώτη Γερμανό με μοτοσικλέτα και από δευτερόλεπτα γλίτωσαν οι γυναίκες μας και το Στρούνη. Τα ζώα όλα με τα φορτώματα των γυναικών τα

Οι *Λιγκιάδες* μετά το *Ολοκαύτωμα* — Πηγή: Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ιωαννιτών

πήραν. Μόλις τις άφησαν ελεύθερες έφυγαν και ήρθαν απάνω στο χωριό και ανταμώσαμε ανυπολόγιστα, ούτε αυτές ήξεραν αν ζούμε εμείς ούτε εμείς αν ζουν αυτές...

Όλη τη νύχτα ξεκινήσαμε και φύγαμε απάνω κατά το βουνό αφήνοντας τα παιδάκια μας, τους ανθρώπους μας πίσω σκοτωμένους να ψήνονται μέσα στα ερειπωμένα σπίτια και άλλοι βαριά τραυματισμένοι-όπως μας είπαν οι γυναίκες-στο σπίτι του Ρούσκα έξω ήταν ο Στάθης Γεωργ. Λάπη βαριά τραυματισμένο 8 ετών και ο μικρός Παναγιώτης Αθαν. Μπαμπούσκας σχισμένος σε όλη τη σπονδυλική στήλη με το ξίφος. Στην Τσοκνίδα ξημερώσαμε θρηνώντας και κλαίγοντας.

Το πρωί τις γυναίκες τις στείλαμε κάτω στις Καρυές «Μουγκλούς». Και εμείς οι άνδρες καθίσαμε στο βουνό, πήγαμε στη κορυφή στην Μπόλκο, στην πυραμίδα και αγναντίσαμε κάτω προς το χωριό μην ιδούμε καμιά κίνηση από αυτούς τους ανθρωποφάγους γιατί το βράδυ θα κατεβαίναμε στο χωριό. Μας

φαίνονταν ότι κάποιον θα βρούμε, κάποιον θα δούμε. Το απόγευμα είδαμε δύο ανθρώπους που έρχονταν από το χωριό απάνω, κατεβήκαμε στην Τσοκνίδα του περιμέναμε. Ήταν ο Νικόλαος Γεωργ. Μαντίλας που είχε τον Παναγιώτη Μπαμπούσκα γκούσια. Ο άλλος θεόδωρος Δημ. Λώλης το βρήκαν το παιδάκι βύζαινε στη σκοτωμένη μάνα του 36 ώρες και ήταν δύο ετών.

Το βράδυ καμιά ώρα μέρα από μέρη που δεν φαινόμασταν από τα Γιάννενα δια να μας βάλουν ήρθαμε στο χωριό. Μας φαινόταν πως θα βρούμε τους ανθρώπους ζωντανούς. Βρήκαμε την Λαμπρινή Λιούρη και την κοπέλα μου σκοτωμένες και καμένες στο μαγυριό ψηλά στο αξεφύληγο αραποσίτι του μπάρμπα μου Θεοδωρή Λώλη. Την άλλη μέρα ήρθαν δύο τσοπαναράιοι να πάρουν λίγο νερό, ψωμί ότι να εύρεσκαν να βάλουν στο στόμα τους, τους βάλαν από το νησί με τα μυδράλια.

Και έτσι δεν έρχονταν ξανά μέρα άνθρωποι στο χωριό. Νύχτα σε νύχτα έρχονταν και έθαφταν τους σκοτωμένους

που ήταν έξω από τα σπίτια και συμμαζευαν ότι είχε μείνει από την καταστροφή...

Οι Ναζί ακόμα το μάτι στο χωριό το είχαν. Την Τρίτη Κυριακή και την Πέμπτη Κυριακή το βράδυ μετά το κάψιμο, έβαλαν με το πυροβολικό στα σπίτια που είχαν μείνει άκαιγα, τα τρύπησαν τα τοιχάρια με τα βλήματα αλλά ευτυχώς δεν ήταν άλλα θύματα.

Την πρώτη Σεπτεμβρίου 1944 χτυπούν από το Τζαμί του Κάστρου με τα βαριά μυδράλια και ανάψαν και κάρκιν τα μανδριά του Αθανασ. Μπαμπούσκα. Την ίδια μέρα ρίχνουν στα βλάχικα κονάκια που ήταν στη θέση «Γιάνο» και σκότωσαν μια βλάχα, τη γυναίκα του Στάθη Μάστουρα. Τη φέραν νύχτα και τη θάψαν στο χωριό».

Απόσπασμα-Μεταφορά από το χειρόγραφο κείμενο-μαρτυρία του Χρήστου Αναστ. Λώλη «Βίος ατομικός και ιστορία του χωριού Λιγκιάδων», Εισαγωγή –Επιμέλεια Βασίλης Ντισιάκος, Έκδοση Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων, Γιάννινα 1999.

Παιδικός Σταθμός φωτεινή ηλιαχτίδα

...σε καθένα σας χρόνο!

Προμπού 43 Άνω Πατίσια ΤΚ. 11143
dimtrisiilaxida@gmail.com
fotini.ilaxida@gmail.com
Τηλ: 210-2525250
Κινητό: 6977484250
Κινητό: 6932483195
Φαξ: 210-2111224

Χαλκιά 10-12 Άνω Πατίσια ΤΚ. 11141
dimtrisiilaxida@gmail.com
fotini.ilaxida@gmail.com
Τηλ: 210-2111224
Κινητό: 6979675415
Κινητό: 6932483195
Φαξ: 210-2111224

ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΟΝΤΟΣ
ΕΙΔΙΚΟΣ ΠΑΙΔΙΑΤΡΟΣ
Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Μιλάνου
τ. ΙΑΤΡΟΣ Α' ΠΑΙΔΙΑΤΡΙΚΗΣ ΚΛΙΝΙΚΗΣ
ΝΟΣΟΚΟΜΕΙΟΥ ΠΑΙΔΩΝ «Π. & Α. ΚΥΡΙΑΚΟΥ»

Καβάφη 20 & Μακαρίου 23 (συνέχεια Αγ. Τριάδος),
Αγ. Παρασκευή (Πευκάκια)
Τηλ.: **210 600 1418** • Κιν.: **693 600 1418** • Φαξ: **210 639 1787**
• e-mail: antoniskontos5@gmail.com ΔΕΧΕΤΑΙ ΜΕ ΠΑΝΤΕΘΟΥ: 17.30-20.30